

LIETUVOS KOMERCINIŲ BANKŲ EKSTENSYVI PLĖTRA IR GRIŪTIS (1991–1996 M.)

Linas Šadžius

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20
LT-06326 Vilnius
El. p. linassad@mrni.lt

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos bankininkystės raida atkūrus šalies nepriklausomybę. Aptariama ekonominė padėtis, valstybės valdymo institucijų veikla plėtojant bankininkystę, Lietuvos banko ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės konflikto priežastys ir jo įtaka bankininkystės raidai. Nemažai dėmesio skiriama ekstensyviai komercinių bankų plėtrai, nušviečiama kredito bendrovių ydinga veikla. Nagrinėjami bankų sistemos sukrėtimai, jų priežastys ir pasekmės, aptariamos priemonės, kurias valstybės valdymo institucijos taikė komercinių bankų sukrėtimų padariniams likviduoti. Pagrindiniai žodžiai: komerciniai bankai; Lietuvos bankas; kredito bendrovės; griūtis; valstybės valdymo institucijos; teisės aktai.*

Įvadas

Dešimtmetis pasaulio istorijoje – tik akimirka, tačiau kai kuriuos pasaulio ir tautų istorijos dešimtmečius galima vadinti lūžio laikotarpiais, nes per juos neatpažįstamai pasikeičia tautų ir valstybių likimai. Lietuvai toks lūžio laikotarpis buvo XX a. paskutinis dešimtmetis, kai, atkūrus nepriklausomybę, visose valstybės gyvavimo srityse įvyko dideli pertvarkymai, pokyčiai, padaryta išpūdinga pažanga.

Atgavus nepriklausomybę, teisė savarankiškai tvarkytis virto pareiga kokybiškai tvarkytis. Tai skatino kurti ilgalaikį šalies ekonominės, socialinės ir politinės raidos modelį, kuris leistų į šį procesą įtraukti šalies žmones, užtikrinti jų gerovės kilimą, žmonių santykius grįsti ne jėga, o teise. Lietuvai teko spręsti sudėtingus uždavinius: stiprinti valstybingumą, įgyvendinti valstybės valdymo reformą, kurti demokratinę, teisinę sistemą. Šalyje pradėti taikyti rinkos ekonomikos principai: atsisakoma valstybinio ekonomikos planavimo, privatizuojamas ūkis, taikoma laisva konkurencija, liberalizuota ekonomika atveriamą tarptautinei rinkai. Kiekvienam asmeniui ar asmenų grupei teisiškai garantuojama laisvė imtis legalaus verslo. Visa tai turėjo būti daroma sudėtingomis vidaus ir užsienio politikos sąlygomis.

Politikams ir visuomenei priimti naujas idėjas nebuvo lengva. Problemų kėlė, ypač pradinio laikotarpio, politinių pažiūrų sklaida ir naujųjų politikų ambicijos. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) radikaliosios krypties deputatų, o vėliau – ir pirmojo Lietuvos Respublikos Seimo narių veiksmams sprendžiant šalies ūkio, taip pat ir bankininkystės, pertvarkos problemas būdavo ideologizuoti.

Igyvendinant rinkos ekonomikos principus, įtvirtinant ir plėtojant rinkos santykius, kartu reikėjo spręsti ne mažiau sudėtingą uždavinį – pereiti prie šiuolaikinės finansų ir bankų sistemos. Pradėta didelė bankų sektoriaus pertvarka. Nors būta objektyvaus ir subjektyvaus pobūdžio sunkumų, plėtojantis naujiems ekonominiams santykiams, per palyginti trumpą laiką šalyje sukurta nepriklausoma finansų, pinigų ir klasikinė dvejų lygių bankų sistema. Pirmą šalies bankininkystės pakopą sudarė Lietuvos bankas, antrą – komerciniai bankai.

Lietuvos ekonomikos plėtros sąlygos, atgavus nepriklausomybę, buvo tokios, kad rinkos ekonomiką reikėjo kurti neturint privataus kapitalo, savininkų sluoksnio

*Už vertingas pastabas ir pasiūlymus rengiant straipsnį autorius dėkoja Lietuvos banko valdybos nariui doc. dr. A. Misevičiui.

- Linas Šadžius – docentas, socialinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Ekonomikos katedra.
Veiklos sritys: Lietuvos ekonomikos istorija, bankininkystės teorija ir praktika, valstybės finansai.

ir kanalų, kuriais toks kapitalas galėtų būti investuojamas. Taigi kuriant rinkos ekonomiką kartu turėjo atsirasti privatus kapitalas ir kanalai, kuriais jis būtų nukreipiamas investicijoms. Lietuvoje vienu iš pagrindinių tokių kanalų jau pereinamojo laikotarpio pradžioje tapo komerciniai bankai. Jų kūrimąsi lėmė tuo metu labai sparčiai plėtojęs pelningas prekybos ir įvairių paslaugų verslas.

Pereinant prie rinkos ekonomikos, Lietuvai, kaip ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos (VRE) pokomunistinėms šalims, nepavyko išvengti bankų veiklos sutrikimų. 1994–1996 m. visuomenę sukrėtė ir bankų veiklos trūkumus atskleidė Lietuvos komercinių bankų griūtis*. Prasadėjus kredito bendrovių** ir komercinių bankų griūčiai, valstybės valdymo institucijos neskyrė jai reikiamo dėmesio: tuo laikotarpiu priimti įstatymai buvo netobuli, per daug pasitikėta laisvosios rinkos konkurencijos principais ir jų laikymusi. Abu šie glaudžiai susiję veiksniai lėmė labai sudėtingą pradinę pereinamojo laikotarpio ekonomikos, finansų ir socialinę būklę. Bankininkystės problemos pereinamojo laikotarpio visuomenei tapo vienos opiausių. Dar ir dabar patiriami komercinių bankų griūties sukelti padariniai.

Galima teigti, kad daug kas per praėjusį dešimtmetį daryta pirmą kartą, todėl rizikos ir klaidų nepavyko išvengti. Išanalizavus šalies bankų veiklos ypatybes, praeities klaidas ir jų priežastis, straipsnyje mėginama nurodyti Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos 1991–1996 m. silpnąsias vietas. Į jas turėtų atkreipti dėmesį finansų sektoriaus darbuotojai, siekdami sėkmingos Lietuvos bankų integracijos į Europos Sąjungos (ES) finansų sistemą.

Apibendrinti ir įvertinti pereinamojo laikotarpio Lietuvos ekonominius bei politinius įvykius yra sudėtingas uždavinys. Straipsnio autorius stengėsi būti nešališku, objektyviu tyrinėtoju, atsiriboti nuo netolimos praeities bankininkystės raidos kataklizmų sukeltų emocijų, subjektyvių sprendimų ir pateikti mokslinį tiriamojo objekto – šalies šiuolaikinės bankininkystės raidos vertinimą. Pereinamojo laikotarpio Lietuvos ekonomikos tyrimai svarbūs todėl, kad ekonomikos pertvarka sudaro pasaulinę patirtį, teikia peno naujoms išvalgoms ir ekonomikos teorijai.

Apžvelgus šalies ir užsienio mokslininkų darbus nagrinėjamu klausimu, straipsnyje aptariama šalies ekonomikos būklė atkūrus nepriklausomybę, jos reikšmė komercinių bankų veiklai pradiniu perėjimo nuo planinės prie rinkos ekonomikos laikotarpiu. Toliau apžvelgiama valstybės valdymo institucijų veikla plėtojant šalies bankininkystę, Lietuvos banko ir Lietuvos Vyriausybės konflikto priežastys ir įtaka bankininkystės raidai. Analizuojama ekstensyvi komercinių bankų plėtra jų griūties išvakarėse, aptariamas kredito bendrovių susikūrimas, jų ydinga veikla ir žlugimas. Apžvelgus Lietuvos bankų veiklos sukrėtimus ir palyginus juos su panašiais kitų pokomunistinių VRE šalių reiškiniais, nagrinėjama tokių sukrėtimų įtaka šalies ūkiui ir gyventojams, aptiriamos politinės ir ekonominės priemonės, taikytos jų padariniams likviduoti. Straipsnio pabaigoje nurodomos ir vertinamos objektyvaus ir subjektyvaus pobūdžio priežastys, lėmusios Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės sukrėtimus.

1. Bankininkystės raidos tyrimų apžvalga

Ekonomikos teorijos ir istorijos – sudedamųjų ekonomikos mokslo dalių tyrimus tarpukario Lietuvoje atliko žymūs ekonomistai profesorai Domas Cesevičius (1995), Albinas Rimka (1933), Petras Šalčius (1935), tarybiniais metais – Marijonas Gregorauskas (1960), Kazimieras Meškauskas (1994) ir kt. Jie taip pat nagrinėjo tarpukario ir tarybinio laikotarpio Lietuvos ūkio bei finansų raidos klausimus. Deja, ekonomikos pertvarkai atkūrus nepriklausomybę šalies mokslininkai skyrė nepakankamai dėmesio. Paminėtina tik Alberto Šimėno (1996) monografija „Ekonomikos reforma Lietuvoje“.

Nacionalinio ūkio raidos tyrimai yra imanentinė ekonomikos mokslo dalis. Nė viena tauta neaplenkia šio darbų baro. Dabartiniu metu, intensyviai plėtojantis

*Lietuvos banko dokumentuose ir kitoje medžiagoje 1995 m. vykusiams komercinių bankų veiklos sukrėtimams įvardyti vartojamas terminas „griūtis“ ir vengiama termino „krizė“, tačiau to meto literatūroje, Lietuvos Respublikos Seimo ir ypač Europos Sąjungos dokumentuose dažniausiai vartojamas terminas „griūtis“.

**Iš gyventojų indėlius rinkusios individualios įmonės, uždarnos akcinės bendrovės, investicinės bendrovės mokslo darbuose vadinamos įvairiai: depozito-kredito įmonėmis, finansines paslaugas teikiančiomis kredito įmonėmis, kredito bendrovėmis, kvazifirmomis, neformaliomis kredito institucijomis, individualiomis įmonėmis ir kt. Straipsnyje jos vadinamos kredito bendrovėmis.

Lietuvos ekonomikai, susidarė palankios sąlygos ir šalies naujausių laikų socialinės ekonomikos, finansų raidos moksliniams tyrinėjimams. Ilgainiui tokie darbai ne tik sudarys svarią teorinę ir dokumentinę bazę tolesniems ūkio ir ekonominės politikos istorijos tyrimams, bet ir prisidės prie konceptualios ekonominės minties plėtojimo.

Finansų – svarbaus ekonomikos sektoriaus raidos klausimai (priklausomybė nuo visuomenės ekonominės ir politinės raidos, finansinės veiklos ekonominiai, politiniai ir socialiniai padariniai) Lietuvos finansų mokslo atstovus domino seniai, tačiau tiesioginiu mokslinio tyrimo objektu jie, ypač Lietuvos bankininkystė, tapo tik tarpukariu. Šio laikotarpio žinomiausias tyrėjas – profesorius Vladas Jurgutis (1940, 1996), parašęs brandžiuosius veikalus „Bankai“ ir „Pinigai“, sukūrė XX a. trečiojo–ketvirtojo dešimtmečių Lietuvos bankininkystės koncepciją ir nubrėžė pagrindines vėlesnių tyrimų gaires. V. Jurgučio darbai turėjo ypač didelę reikšmę, pertvarkos ir tautinio atgimimo metais kuriant šiuolaikinės bankininkystės modelį. Šalies finansų, taip pat bankininkystės, raidos problemas nagrinėjo Vladas Terleckas (1992, 1995), Stasys Uosis (1988), Alfonsas Žilėnas (1971).

Iš dabartinio ekonomikos mokslo ir Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės perspektyvos žvelgiant į praėjusį dešimtmetį, jau galima gana objektyviai įvertinti komercinės bankininkystės raidos ypatumus, asmenybių vaidmenį ir įtaką atkuriant ir plėtojant šalies bankų sistemą. Nagrinėjant įvykius, galima taikyti istorinį požiūrį, įvykius lyginti su panašiais užsienio šalių bankininkystės procesais.

Šiuolaikinė bankų sistema pradėta kurti dar pertvarkos metais, planinės ekonomikos žlugimo sąlygomis, tačiau dėl šios sistemos kūrimo pradžios esama įvairių nuomonių*. Kaip kūrėsi komerciniai bankai ir plėtojosi jų veikla, pradėjus žengti rinkos ekonomikos keliu, moksliniuose darbuose, skirtuose Lietuvos ūkio ir finansų raidai, aptarė Kazimieras Antanavičius (žr. Liekis 2000), Eugenijus Bagdonas ir Eugenija Buškevičiūtė (1997), Elena Leontjeva (1991), Asta Vasiliauskaitė (1996), Vytautas Vaškelaitis (2003).

Bankų veiklą ir jos įtaką pereinamojo laikotarpio šalies mikro- ir makroekonomikos raidai nagrinėjo Juozas Bivainis (2001), Antanas Buračas (1996), Vaidievtis Geralavičius (2000), Genadijus Konopliovas (1996), Aleksandras Vytautas Rutkauskas (1998).

Pastaruoju metu daugiau darbų skiriama šalies finansų sektoriaus struktūrai, jo veikimui, įvairiems pinigų politikos ir Lietuvos banko veiklos klausimams. Šiais klausimais rašoma Valdemaro Katkaus (2000), Stasio Kropo (2001), Tomo Garbaravičiaus ir Raimondo Kuodžio (2002), Gitano Nausėdos (1999), Broniaus Povilaičio (2002), Kazimiero Ramono (2002) moksliniuose darbuose. Nagrinėjamos temos požiūriu taip pat vertingi Jono Čičinsko (1990–1991), Povilo Gylio (2002), Stanislovo Martišiaus (1997), Onos Gražinos Rakauskienės (1998), Aleksandro Vasiliausko ir Eduardo Vilko (2002) darbai, kuriuose svarstomos pokomunistinių šalių ekonomikos pertvarkos, ūkio restruktūrizavimo, Lietuvos ekonomikos plėtros strategijos pereinamosios ekonomikos sąlygomis problemos, nagrinėjami ekonomikos teorijos ir metodologijos klausimai.

Dėmesio šalies bankininkystės raidos problemoms, komercinių bankų griūčiai oficialiuose pranešimuose bei memuaruose skyrė ir svarbiausi šalies politikai: Valdas Adamkus (1997), Algirdas Brazauskas (1997, 2000), Vytautas Landsbergis (1997), Kazimiera Prunskienė (1992). Tyrinėtojų dėmesio vertos ir neseniai pasirodžiusios (nors ir nemažai subjektyvumo turinčios) Adolfo Šleževičiaus (1998), Bronės Vainauskienės (2003), Mindaugo Vinkaus (2004) parengtos knygos, kuriose nušviečiami sudėtingi, diskusijų tebekeliantys Lietuvos banko veiklos, nacionalinės valiutos įvedimo, komercinių bankų griūtis klausimai.

Šiuolaikinės bankininkystės raidos problemos, praktiniai ir įvairūs bankininkystės teorijos bei metodologijos klausimai nagrinėjami užsienio šalių mokslininkų Gerard Caprio ir kt. (1998), Shelagh H. Hefferman (1996), Frederic S. Mishkin (1998)

*Daugiau žr. „Pinigų studijos“ (2002, Nr. 2).

darbuose. Pokomunistinių šalių bankininkystės raidą ir bankų sukrėtimus tiria Claudia Dziobek ir Jan-Willem van der Vossen (1999), Charles A. Enoch ir kt. (2002), Morris Goldstein ir Philip Turner (1996), Jacek Rostowski (1995). Reikšmingų pastebėjimų dėl Baltijos šalių bankų sistemos sukrėtimų yra pateikę Alex Fleming, Lily Chu ir Marie R. Bakker (1997). Jie apžvalginiame straipsnyje išdėstė bendrą nuomonę, kad bankų sistemos sukrėtimai pokomunistinėse šalyse, neturėjusiose šiuolaikinės rinkos ekonomikos ir bankininkystės patirties, buvo neišvengiamas dalykas.

Atlikus glaustą mokslinės literatūros apžvalgą nagrinėjama tema, galima teigti, kad Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos tyrinėtojai aptariamo laikotarpio įvykius neretai supaprastina. Be to, jie nuodugniau nenagrinėjo šalies bankininkystės ištakų ir ekstensyvios plėtros sąlygų, todėl iki galo neatskleidė komercinių bankų griūties prielaidų, jos eigos, priežasčių ir pasekmių. Dažniausiai, naudojantis informaciniais ir statistikos leidiniais, konstatuoti tik abejonių nekeliantys faktai. Nagrinėjant sudėtingas Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos problemas, būtina remtis ir kitais šaltiniais, pirmiausia Aukščiausiosios Tarybos, Seimo ir jo komitetų medžiaga.

Lietuvos bankininkystės raida pereinant nuo centralizuoto ūkio prie rinkos ekonomikos straipsnyje nagrinėjama ekonominės minties, ūkio ir finansų raidos požiūriu. Nors straipsnis daugiau istorinės pakraipos, jame aptariami ir kai kurie ekonominės politikos klausimai. Tokios istorinių ir ekonominių bei politinių dalykų sąsajos neišvengiamos. Jos tik padidina darbo aktualumą ir kartu jo riziką – daugelis sprendimų priėmėjų tebėra veiklūs ir įtakingi asmenys.

Praėjus geram dešimtmečiui nuo tiriamų įvykių pradžios, daug kas pradeda užmiršti, vieni faktai sureikšminami, kiti – nutylimi, vieni nudažomi šviesiomis, kiti – tamsiomis spalvomis. Šiame straipsnyje paliečiami įvairūs klausimai (pvz., privatizavimo, nacionalinės valiutos įvedimo, šalies politikos), kuriuos būtina nagrinėti, norint susidaryti aiškesnę komercinių bankų kapitalo kaupimo, veiklos ir jos sutrikimų vaizdą.

Šiuo straipsniu nepretenduojama į galutinius ir neginčijamus apibendrinimus. Atliekant svarbiausių su komercinių bankų kūrimusi ir plėtra susijusių ekonominių, politinių ir socialinių reiškinių analizę, siekiama nustatyti ir aprašyti pačius svarbiausius reiškinius ir įvykius, juos pagrįsti faktais ir paaiškinti. Lyginamoji ekonomikos teorijos kryptis, kurios tuo metu darė poveikį Lietuvos bankų sistemos kūrimo ir raidos koncepcijai, taip pat laisvos ir socialiai orientuotos rinkos metodologinių nuostatų analizė rodo, kokia sudėtinga buvo nagrinėjamo laikotarpio šalies bankininkystės raida. Pateikiamą Lietuvos komercinės bankininkystės istorinę ir funkcinę panoramą galima kūrybiškai pritaikyti retrospektyviai nušviečiant ir kitų rūšių šalies ekonominės veiklos raidą.

2. Ekonomikos pertvarkos įtaka bankininkystės raidai

Europoje XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje socialistinė ūkio sistema žlugo. Lenkija, Vengrija, Rumunija, Bulgarija, Čekoslovakija ir Baltijos šalys paskelbė, kad komandinę planinę ekonomiką yra pasiryžusios keisti į rinkos ekonomiką. Sudėtingų į rinką nukreiptų struktūrinių reformų įgyvendinimas ir naujų nuosavybės santykių kūrimas tapo vienais pagrindinių uždavinių ir vienais ryškiausių praėjusio šimtmečio pabaigos pasaulio ekonomikos raidos bruožų.

VRE šalių ūkio pertvarka buvo daug lėtesnė ir sudėtingesnė, negu tikėtasi. Rinkos ekonomikos principais pagrįstos finansų sistemos kūrimas šiose šalyse irgi vyko gana lėtai. Manoma, kad Vengrija, Čekija ir Lenkija toliausiai pažengė rinkos ekonomikos keliu, taigi ir kurdamos šiuolaikinę finansų sistemą. Tačiau ir šiose šalyse rinkos ekonomika plėtojosi toli gražu ne taip, kaip devyniasdešimtaisiais prognozavo ekonomikos ekspertai. Pasirodo, jų prognozės buvo pernelyg optimistinės.

Po Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos (TSRS) žlugimo įvykę dramatiški pokyčiai VRE šalyse, tarp jų – ir Lietuvoje, turėjo daug bendrų bruožų. Tačiau, kaip nurodo V. GERALAVIČIUS (2000: 95), šalyse, kurios neįėjo į TSRS sudėtį, šios problemos nebuvo tokios aštrios, kaip buvusiose sąjunginėse respublikose, nes pirmosios bent jau *de jure* buvo nepriklausomos ir turėjo tariamai nepriklausomos ekonomikos funkcionavimo patirtį bei atributus, o antrųjų ūkis tebuvo visos TSRS ekonominės sistemos dalis, ir negalėjo būti jokių kalbų apie savarankiškumą nei *de jure*, nei *de facto*. Minėtų problemų neišvengė ir Baltijos šalys, pereidamos nuo centralizuoto ūkio prie rinkos ekonomikos.

1990 m. kovo 11 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, TSRS vadovybė, siekdama išlaikyti Lietuvą kaip sąjunginę respubliką, paskelbė ekonominę blokadą (1990 m. balandis–birželis). Nors pirmieji Lietuvos išitvirtinimo mėnesiai ir metai buvo labai sudėtingas laikotarpis, orientuojantis į rinkos ekonomiką, buvo pertvarkoma finansų sistema, įgyvendinama nacionalinės bankininkystės koncepcija. Iš pradžių šiuolaikinės bankininkystės kūrimui trukdė Lietuvos valstybės nepripažinimas tarptautiniu mastu. 1991 m. rugpjūčio mėn. Maskvoje žlugus pučui, Lietuvos valstybė pripažinta *de jure*.

Atgavus nepriklausomybę, rinkos ekonomikos kūrimą sunkino tai, kad naujoji valdžia kartu turėjo pertvarkyti ir ūkį, ir politinę sistemą. Reikėjo ne tik įgyvendinti rinkos ekonomikos principus, įtvirtinti ir plėtoti rinkos santykius, bet ir pereiti prie šiuolaikinės finansų ir bankų sistemos. Lietuva, kaip ir kitos buvusios planinės ekonomikos šalys, neišvengė pereinamojo laikotarpio makroekonominių pokyčių. Jie iš dalies lėmė nagrinėjamo laikotarpio finansinį nestabilumą. Tiek nacionalinės valiutos įvedimas, tiek bankų sistemos kūrimas Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse šalyse, buvo itin permainingas, politines aistras kėlęs ir dramatiškų pasekmių turėjęs procesas.

Pinigų ir valiutos kurso politikos krypties nustatymas turėjo tapti vienu pirmųjų naujosios valstybės makroekonomikos stabilizavimo laimėjimų. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, prasidėjo parengiamasis nacionalinės valiutos – lito įvedimo darbas*. 1991 m. lapkričio 5 d. priimtas Lietuvos Respublikos pinigų išleidimo įstatymas (Atkuriamasis Seimas 1991b) ir sudarytas Lito komitetas. 1992 m. sumažėjus pramonės, žemės ūkio produkcijos gamybai, didėjant rublio infliacijai, šalies ekonominė padėtis tapo vis sudėtingesnė. Įvesti litą Lietuvoje tuo metu buvo netikslinga, nes jis, kaip ir rublis, būtų nuvertėjęs. Siekiant atsiriboti nuo rublio, nuspręsta įvesti laikinuosius pinigus – talonus (rubliai į talonus buvo keičiami santykiu 1:1). 1992 m. spalio 1 d. Lietuvoje pradėjus cirkuliuoti talonams, išeita iš rublio zonos ir pradėta kurti patikimą Lietuvos pinigų politiką. Litas įvestas 1993 m. birželio 25 d., talonai į litus keisti santykiu 100:1.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pasikeitė ekonominiai ryšiai, staiga padidėjo strateginių žaliavų ir energijos išteklių kainos. Praradusi senas rinkas, Lietuvos ekonomika 1992–1994 m. patyrė šoką (1993 m. realusis bendrasis vidaus produktas (BVP) sudarė 40 proc. 1988 m. BVP) ir pradėjo atsigausti tik 1995 m. Tais metais BVP padidėjo 3,3 procento. Nors bankų veikla buvo sukrėsta, vėlesniais metais BVP didėjo: 1996 m. – 4,7, o 1997 m. – 7,3 procento (Statistikos departamentas 2001: 588).

Šalyje labai svyravo infliacijos lygis. 1989 m. pabaigoje infliacijos lygis buvo 22, 1990 m. – 39 procentai, o 1991 m. – 382,7 procento. 1992 m. infliacija virto 1 163,1 procento hiperinfliacija. Tai lėmė kainų liberalizavimas 1991–1992 m., esant pinigų kiekiu pertekliui, energijos išteklių kainų kilimas, rublio infliacinė emisija TSRS. Nuo 1993 m. vidurio infliacijos lygis pradėjo mažėti, iš esmės dėl nacionalinės valiutos – lito įvedimo laikotarpiu Lietuvos banko vykdytos sugriežtintos pinigų politikos (Vetlov 2002: 28) ir 1994 m. kovo 1 d. pradėto taikyti valiutų valdybos modelio (VVM) (Statistikos departamentas 1994–1995: 183, 2001: 183).

*Pirmųjų litų spausdinimas – vis dar „baltoji dėmė“ finansų mokslo istorijoje. Straipsnyje šis aktualus klausimas nenauginėjamas, nes jam jau skirta daug darbų ir net atlikti specialūs žurnalistiniai tyrimai (žr. Vainauskienė 2003; Vinkus 2004).

Infliacijos lygio svyravimas turėjo neigiamą įtaką ne tik šalies ekonomikai, bet ir komercinių bankų veiklai. Inflacijai staigiai mažėjant, darėsi sunkiau gražinti paskolas kreditoriams. Tokio makroekonominio pasikeitimo reikiamai neįvertino ne tik daugelis įmonių, bet ir kai kurie komerciniai bankai. Jie neįstengė dirbti naujomis sąlygomis. Dauguma įmonių nesugebėjo paskolų gražinti laiku, bankuose daugėjo blogų paskolų.

Pereinant prie rinkos ekonomikos, paaiškėjo, kad šalies kainos neatitinka pasaulinių. Kainos labai sparčiai pradėjo didėti nuo 1991 m. vasario pradžios. Kovo 26 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2,8 karto padidino mažmenines maisto produktų kainas, birželį mėsos kaina pakilo dar 56 procentais, pieno – 25, duonos – 20 procentų. 1991 m. lapkričio 13 d. Vyriausybė priėmė sprendimą kainas liberalizuoti, jas pradėjo reguliuoti pačios įmonės ir pardavėjai. Tik kai kurių prekių ir paslaugų (naftos, elektros, valstybinio transporto, vandens ir kanalizacijos) kainas reguliavo valstybė. Prezidentas metinėje ataskaitoje (LRS 1993d: 49, 51) pažymėjo, kad per 1992 m. pinigų perkamoji galia sumažėjo 11,5 karto, maisto produktų kainos pakilo 14, paslaugų – 30 kartų.

1991 m. vasario 28 d. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas (Atkuriamasis Seimas 1991c). Išibėgėjus privatizacijai, patrauklesni ūkio objektai atsidūrė korumpuotų struktūrų rankose. Mažėjant gamybos apimčiai, naujieji rinkos dalyviai, pusvelčiui supirkę sparčiai nuvertėjančius investicinius čekius (galiausiai čekiai buvo superkami mokant 1/12 jų nominalo), į savo rankas perėmė didelę šalies ekonomikos dalį (Buračas 1996: 99). Daugelis naujųjų verslininkų neišmanė gamybos, verslo reikalų, nesirūpino įmonių renovacija, nesivadovavo rinkos ekonomikai būdingais mikro- ir makroekonomikos dėsniais. Pusvelčiui supirkę gamyklas, pastatus, įrenginius, vėliau juos įkeitė ar pardavė, imdavo paskolas, pirkdavo kitų bendrovių akcijas (pvz., EBSW koncernas). Be to, naujieji verslininkai kūrė įvairias bendroves (pvz., „Luokės“ grupė), kurios, gavusios paskolas iš bankų, vėliau pristeigusios filialų, antrinių įmonių, pačios likvidavosi (Gaidelis, Snieska 2001).

Tuo metu pradėjo sparčiai burtis įvairios nusikaltėlių grupuotės. Prievartaudamos verslininkų turta, jos sukaupe nemažą kapitalą, o prasidėjus privatizacijai, jį įvairiais būdais investavo į verslą, legalizavo. Taip nelegalus kapitalas tapo teisėtu ir, kad ir kaip paradoksalu tai būtų, turėjo įtakos tolesnei ekonomikos raidai. 1995 m. gruodžio 28 d. Seime aptardamas bankų griūties priežastis, Prezidentas A. Brazauskas irgi nurodė, kad privatizacijos proceso metu neretai susipindavo besikuriančio šalies finansinio kapitalo ir nusikalstamų struktūrų interesai. Tarp kitų bankų griūties priežasčių Prezidentas minėjo ir „prievartavimą bankų valdybų arba valdytojų pačių akcininkų, taip pat nusikalstamo pasaulio atstovų“ (LRS 1995f: 29).

Privatizavimas ir rinkos atvėrimas naujiems bankams stokojo deramos priežiūros. To meto Lietuvos banko vadovybei ir besikeičiančiai vyriausybei trūko ryžto sprendžiant bankų privatizavimo, pertvarkos, o ypač – priežiūros problemas. Todėl valstybinių bankų privatizavimas liko tik projektuose. Lietuvos banko vadovybė nebuvo linkusi į šalies bankų rinką įsileisti užsienio kapitalą. Tuometinis Lietuvos banko valdybos narys S. Uosis teigė, kad derėtų vengti „tokio pobūdžio integracijos, kuri gali mus padaryti kitų globėjų samdomais darbininkais“ (Kaminskas 1992).

Lietuvos bankams nebuvo paprasta nustatyti savo klientų kokybę. Daugelis skolininkų buvo ką tik įsteigtos bendrovės. Dėl menkos patirties, sunkiai numatomos verslo aplinkos, nemažos verslo rizikos palaikant santykius su partneriais iš Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) ūkio subjektai dažnai patirdavo nuostolių. Todėl bankuose didėjo blogų paskolų portfelis. Taigi priežastys, lėmusios blogų paskolų atsiradimą persiorientuojant prie rinkos ekonomikos, rodo, kad bankams buvo nelengva spręsti iškilusią dilemą: skolinti ir gauti dideles palūkanas ar geriau nerizikuoti ir riboti ūkio subjektų kreditavimą.

1993 m. sustojo masinis, daugiausia nelegalus, metalų ir naftos verslas. Nors dėl ūkio nuosmukio daugelio įmonių finansinė būklė blogėjo, paskolų, indėlių palūkanos, bankų marža vis dar buvo labai didelės. Kodėl ūkio subjektai sutiko mokėti gana dideles palūkanas ir taip stūmė save į bankrotą? Galima daryti prielaidą, kad daugelis vis dar manė, jog nuostoliai yra atsitiktinis, laikinas, o ne dėsningas dalykas. Be to, dėl didelių palūkanų banko paskolomis neretai naudojosi arba bankrutuojantys, arba nesąžiningi ūkio subjektai.

Ekonomikos pertvarkos laikotarpiu socialines ir ekonomines problemas sunkiau spręsti ir dėl to, kad iš pradžių ne tik ūkio subjektams, bet ir besikeičiančiai valdžiai dar būna neaiškios pertvarkymų pasekmės. Nežinodami būsimos ūkio struktūros, pirmenybinių šalies ūkio plėtojimo krypčių, rinkos dalyviai negali tinkamai organizuoti verslo. Todėl vyrauja greito pasipelnymo verslininkystė, kuriai nereikia didelių pradinių investicijų. Tai rodo ir Lietuvos prekybos, kredito bendrovių bei komercinių bankų ekstensyvi plėtra.

3. Valstybės valdymo institucijų ir Lietuvos banko santykiai

1990–1992 m. Aukščiausiosios Tarybos radikaliosios pakraipos deputatai ir 1992–1996 m. Seimo kairioji dauguma stengėsi daryti įtaką Lietuvos banko politikai, o kartais – ir praktinei veiklai. Siekiant, kad keičiantis politinėms jėgoms centrinio banko politika liktų pastovi (kad nekiltų grėsmė Lietuvos banko vykdomai bankų ir pinigų politikai), Lietuvos banko įstatymu buvo įteisinta ilgesnė nei Seimo narių Lietuvos banko valdybos pirmininko kadencija. Tačiau šios nuostatos įgyvendinti nepavyko. Trintis tarp Lietuvos banko ir Vyriausybės, prasidėjusi dar 1990 m., tęsėsi iki pat bankų griūties. Aukščiausioji Taryba, vėliau – Seimas palaikydavo tai vieną, tai kitą konfliktuojančią pusę.

Aukščiausiosios Tarybos, vėliau – Seimo daugumos kaita ir kiti Respublikos politiniai įvykiai lėmė, kad Lietuvos banko valdybos pirmininkas ir jos nariai neišbūdavo nustatytos kadencijos ir keisdavo vienas kitą.

1993 m. sausio 12 d. neeiliniame Seimo posėdyje Biudžeto ir finansų komitetas svarstė Lietuvos banko valdybos veiklą ir pareiškė, kad Lietuvos bankas neatliko Lietuvos banko statute apibrėžtų funkcijų ir uždavinių (LRS 1993b: 1). Taip pat buvo remtasi 1992 m. gruodžio 30 d. ir 1993 m. sausio 6 d. vykusių pasitarimų su Pramonininkų asociacijos atstovais išvadamis. Tuo naujosios Seimo daugumos kritika Lietuvos banko vadovybės adresu nesibaigė.

1993 m. sausio 21 d. Seimo posėdyje dalyvavęs Prezidentas A. Brazauskas kalbėjo: „Vertindamas mūsų bankinės sistemos padėtį kaip nenormalią, ne tiktai Valstybinio banko, bet taip pat ir komercinių bankų, dar pridėdamas visus reikalus, kurie susiję su mūsų nacionalinės valiutos įvedimu, aš pasiūliau ponui V. Baldišiui atsistatydinti iš pareigų <...>. Tačiau šitas mūsų pokalbis nedavė rezultatų. Ir todėl šiandieną aš esu priverstas perskaityti štai tokį dekretą“ (LRS 1993c: 54). Prezidentas perskaitė dekretą, kuriuo, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 84 straipsnio 13 punktu ir 89 straipsniu, teikė Seimui pareikšti nepasitikėjimą Lietuvos banko valdybos pirmininku Viliumi Baldišiu.

Seimo dauguma nurodė pagrindinius motyvus, dėl kurių buvo pareikštas nepasitikėjimas Lietuvos banko veikla ir nuspręsta atleisti Lietuvos banko valdybos pirmininką: sutrikę vidaus atsiskaitymai, mažai iniciatyvos sutvarkant tarpvalstybinius atsiskaitymus su NVS šalimis, neorganizuotas konvertuojamųjų valiutų keitimas vienos į kitą ir į talonus, prasta komercinių bankų veiklos kontrolė. 1993 m. kovo 10 d. Seimo posėdyje buvo patenkintas V. Baldišio atsistatydinimo pareiškimas, jis atleistas iš Lietuvos banko valdybos pirmininko pareigų (LRS 1993e: 26).

1993 m. kovo 16 d. Seimo posėdyje apsvaistytas naujojo Lietuvos banko valdybos pirmininko kandidatūra (LRS 1993f). Juo siūlytas Romualdas Visokavičius – 1991 m.

įsteigtos AB „Litimpeks“ banko valdybos pirmininkas, Komercinių bankų asociacijos prezidentas (nuo 1992 m.). Paskyrus R. Visokavičių Lietuvos banko valdybos pirmininku (LRS 1993g: 15), 1993 m. gegužės 20 d. buvo patvirtinta nauja Lietuvos banko valdyba (V. Babilius, J. Kraujelis, R. Mečinskienė, P. Milašauskas, P. Pošiūnas, G. Preidys, J. Sinkevičius, R. Šarkinas, V. Trinkūnas, J. Urka).

Naujoji Lietuvos banko valdyba siekė gerinti Lietuvos ūkio, finansų ir bankų būklę bei šalinti trūkumus, susikaupusius šiose srityse per pirmuosius trejus nepriklausomybės metus. Pirmiausia numatyta įsteigti stiprų centrinio banko atsiskaitymų centrą, kad būtų žinoma tikroji finansinė padėtis, t. y. kiek ir kokių operacijų atlikta per dieną tiek Lietuvoje, tiek atsiskaitant su Vakarų ir Rytų valstybėmis. Taip pat numatyta kuo greičiau prisijungti prie tarptautinės elektroninių atsiskaitymų sistemos (SWIFT).

Net atlikus organizacinius pertvarkymus, naujosios Lietuvos banko valdybos veikla netenkinė Seimo Ekonomikos, Finansų ir biudžeto komitetų, atskirų parlamentinių frakcijų ir kai kurių Seimo narių keliamų reikalavimų. Be to, R. Visokavičiui pareikšti kaltinimai dėl piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi. 1993 m. spalio 19 d. Seimo posėdyje valdančioji dauguma pareiškė nepasitikėjimą Lietuvos banko valdybos pirmininku ir pradėjo jo atleidimo procedūrą (LRS 1993h). Kartu buvo nurodyta, kad per gana trumpą laikotarpį Seimo nariams tenka svarstyti nepasitikėjimo antruoju Lietuvos banko valdybos pirmininku pareiškimą, ir pripažinta, kad tai nesuteikė stabilumo valstybei, jos ūkiui ir politikai. R. Visokavičius atmetė jam pateiktus kaltinimus ir teigė, kad jo vadovavimo laikotarpiu – per šešis darbo mėnesius iš esmės įvykdyti užsibrėžti uždaviniai: pažabota infliacija, stabilizuotas talonas, įvestas litas. Tačiau Seimo daugumos šie argumentai neįtikino. Kaip ir tikėtasi, Seimas R. Visokavičiui pareiškė nepasitikėjimą ir priėmė nutarimą atleisti jį iš Lietuvos banko valdybos pirmininko pareigų (LRS 1993i: 40).

1993 m. lapkričio 11 d. Prezidentas Seimui į Lietuvos banko valdybos pirmininko pareigas pasiūlė Kazimiero Ratkevičiaus, iki tol ėjusio valdybos pirmininko pavaduotojo pareigas, kandidatūrą (LRS 1993k). 1993 m. lapkričio 17 d. sušauktame neeiliniame Seimo posėdyje K. Ratkevičius paskirtas Lietuvos banko valdybos pirmininku (LRS 1993l: 16).

1993 m. Lietuvos bankui buvo itin nesėkmingi, pirmiausia dėl jo vadovybės nuolatinės kaitos. Tais metais pasikeitė net keturi valdybos pirmininkai (V. Baldišis, R. Visokavičius, l. e. pareigas J. Sinkevičius ir K. Ratkevičius). Lietuvos banko veikla kritikuota ir 1994–1995 m. Kritika dar labiau suintensyvėjo, prasidėjus kai kurių komercinių bankų griūčiai, o griūtis pasibaigė dar vienu Lietuvos banko valdybos pirmininko pakeitimu (1996 m.). Kaip nurodė šį klausimą nagrinėjęs S. Kropas (2001: 6), „nors *de jure* Lietuvos banko nepriklausomumas buvo pakankamai neblogai vertinamas ir iki naujo įstatymo priėmimo (2001 m. – L. Š.), tačiau *de facto* (jis dar kartais matuojamas centrinių bankų valdytojų pasikeitimo indeksu) ilgą laiką buvo vienas žemiausių pasaulyje“.

Taigi 1990–1993 m. Lietuvos banko valdybos pirmininko ir pačios valdybos nuolatinės kaitos nepavyko išvengti. Tai turėjo neigiamos įtakos to meto šalies bankininkystės raidai, mažino valstybės ir jos ūkio stabilumą, silpnino centrinio banko nepriklausomumą ir jo veiklos efektyvumą.

Ne ką mažesnę neigiamą įtaką šalies bankininkystės raidai turėjo ir nuolatinis – tai sustiprėjantis, tai atslūgstantis – Lietuvos banko ir Vyriausybės konfliktas. Iš spaudos ir kitų šaltinių matyti, kad 1990 m. pabaigoje atsiradusi priešprieša tarp Lietuvos banko ir Vyriausybės tęsėsi ir vėlesniais metais. Esminė konflikto priežastis – Vyriausybės negalėjimas susitaikyti su Lietuvos banko vykdoma savarankiška politika, jo veiksmų nederinimu su vykdomąja valdžia. Tuometė Lietuvos banko vadovybė laikėsi nuomonės, kad Vyriausybė viršija savo įgaliojimus, spręsdama Lietuvos banko kompetencijai priskirtus klausimus.

Priešprieša tarp Lietuvos banko ir Vyriausybės buvo būdinga visam aptariamam laikotarpiui. Nuomonės labiausiai skyrėsi dėl Lietuvos banko vertimosi komercine veikla, nacionalinių pinigų įvedimo, komercinių bankų priežiūros. Nesigilinant į detales, plačiau reikėtų pasvarstyti vieną, autoriaus nuomone, nagrinėjamai temai labai svarbų klausimą – ar privalėjo Lietuvos centrinis bankas pradiniu laikotarpiu kartu vykdyti ir komercinio banko funkcijas? Formaliai – taip, nes jis rėmėsi atitinkamais teisės aktais, priimtais dar iki Lietuvos tarptautinio pripažinimo. Tačiau šių funkcijų Lietuvos bankas vengė atsisakyti ir pasikeitus vidaus bei išorės sąlygoms. Kad pasikeitusiomis sąlygomis jo vykdyta veikla buvo nepakankamai pamatuota, rodo ir tai, kad 1992 m. rugsėjo 1 d. Pasaulio banko ir Tarptautinio valiutos fondo ekspertų siūlymu Lietuvos bankas atsisakė komercinio banko funkcijų ir perdavė jas naujam Lietuvos valstybiniam komerciniam bankui.

4. Ekstensyvi komercinių bankų plėtra

Buvusios pokomunistinės šalys, išgyvendamos pereinamąjį laikotarpį ir patirdamos didelius ekonomikos pokyčius, susidūrė su finansų ir bankų sektorių pertvarkos sunkumais. VRE šalių patirtis rodo, kaip svarbu sėkmingai pertvarkyti šiuos sektorius jau pradiniu perėjimo nuo komandinės prie rinkos ekonomikos laikotarpiu. Ypač bankų veikla priklausoma nuo bendros šalies ekonomikos būklės ir politinės padėties. Bankai, turėję tiesiogiai skatinti ekonomikos plėtrą (skolinti), patys privalėjo prisitaikyti prie nepalankių ekonomikos sąlygų – tarpbankinės konkurencijos, didelės ekonominės rizikos, ekonomikos nuosmukio, būdingo visoms pokomunistinėms šalims.

Lietuvos nepriklausomybės *de facto* laikotarpiu (nuo 1990 m. kovo 11 d.) buvo intensyviai kuriama nepriklausoma finansų, pinigų ir bankų sistema. Lietuvos bankų sistema daugiausia kurta dviem būdais: pertvarkant tarybinius bankus į komercinius bankus ir steigiant naujus privačius komercinius bankus. Pradiniame pertvarkos etape buvo išspręsti šie svarbiausi uždaviniai: pirma, atkurtas ir pradėjo veikti Lietuvos bankas; antra, Lietuvos bankai atskirti nuo TSRS bankų sistemos ir nacionalizuoti; trečia, sukurti valstybinių ir privačių komercinių bankų veiklos pagrindai.

Komerciniai bankai kūrėsi ir veiklos pradžioje vadovavosi 1990 m. vasario 13 d. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Lietuvos banko įstatymu (LTSR AT 1990c) ir Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 30 d. priimtu Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymu (Atkuriamasis Seimas 1991a), kuris bankų veiklai organizuoti ir administruoti nebuvo pritaikytas. 1990 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos banko valdybai patvirtinus „Laikinas komercinių bankų perregistravimo ir veiklos Lietuvos Respublikoje taisyklės“ (Lietuvos bankas 1990), komerciniai bankai privalėjo iki 1990 m. pabaigos perregistruoti savo statutus. Iki 1990 m. gruodžio 31 d. Lietuvos bankas įregistravo Kauno komercinį pramonės banką Ūkio bankas (įstatinis kapitalas – 14 mln. rb), Lietuvos Respublikos vartotojų kooperacijos banką (35 mln. rb), Panevėžio komercinį banką „Ateitis“ (5,4 mln. rb), komercinį banką Vilniaus bankas (85 mln. rb), Lietuvos akcinį inovacinį banką (LAIB) (15 mln. rb), Kauno komercinį banką „Ekonomika“ (6,5 mln. rb).

Pereinamojo laikotarpio pradžioje sukaupti net ir mažiausią įstatinį kapitalą iš privačių lėšų buvo labai sunku. Tačiau lėšų turėjo valstybinės įmonės. Jos ir tapo svarbiausiomis bankų akcininkėmis, vėliau jų turtas pamažu buvo „suprivatintas“. 1991–1993 m. privatizacijos procesas leido padidinti ne tik pramonės ir prekybos įmonių, bet ir veikiančių bei steigiamų komercinių bankų privataus kapitalo dalį. Kaip kito įsteigtų bankų akcinio kapitalo struktūra ir kaip jie tapo privatūs, rodo tuo metu vieno didžiausių AB „Litimpeks“ banko veikla.

AB „Litimpeks“ bankas įsteigtas 1991 m. kovą. Metų pabaigoje jo akcinis kapitalas buvo 282 tūkst. litų: valstybės įmonių (VI) – 169 tūkst. litų (59,93 proc.),

uždarųjų akcinių bendrovių (UAB), bendrų įmonių (BĮ), individualių įmonių (IĮ) – 91 tūkst. litų (32,27 proc.), fizinių asmenų – 22 tūkst. litų (7,80 proc.). Po metų banko akcinį kapitalą sudaranti VĮ kapitalo dalis sumažėjo iki 47,11 procento, o fizinių asmenų kapitalas padidėjo daugiau kaip 36 kartus – iki 793 tūkst. litų (37,62 proc.). 1993 m. pabaigoje VĮ turėjo dar mažiau akcinio kapitalo – 29,14 procento, bet iki 56,04 procento padidėjo fizinių, arba privačių, asmenų akcinio kapitalo dalis. 1994 m. pabaigoje VĮ kapitalo dalis sumažėjo iki 10,65 procento, UAB, BĮ, IĮ dalis padidėjo iki 52,46 procento, fizinių asmenų akcinis kapitalas buvo 36,89 procento (Mundrys, Jansonas 1996).

Pateikti duomenys rodo, kad per pirmuosius AB „Litimpeks“ banko veiklos metus VĮ kapitalą keitė fizinių asmenų akcinis kapitalas. 1994 m. šio banko akcinį kapitalą net 12 mln. litų padidino UAB, BĮ, IĮ, t. y. privačios įmonės, kurių dauguma atsirado, privatizavus valstybines įmones. Panašiai kūrėsi AB Ūkio bankas ir vėliau didžiausiu šalyje tapęs AB Vilniaus bankas. 1991 m. AB Vilniaus banko akcinį kapitalą sudarė 83 procentai VĮ kapitalo, 16,7 procento privataus kapitalo įmonių (PKĮ) kapitalo, 0,3 procento individualių akcininkų kapitalo, 1994 m. pabaigoje – atitinkamai 26,3, 52,9 ir 20,8 procento kapitalo. AB Ūkio banko valstybinis kapitalas 1992 m. birželio pabaigoje buvo 53,6 procento, o 1993 m. birželio pabaigoje – tik 16,7 procento viso akcinio kapitalo (Lietuvos bankas 1993b: 135). Taigi ir šie bankai, pradėję savo veiklą iš valstybės lėšų, vėliau per privatizuotas įmones, įvairiais būdais tapusias PKĮ, įgijo privačių bankų statusą.

Panašiai kapitalą kaupti pradėjo dauguma šalies komercinių bankų, tačiau jie kūrėsi nevienodomis konkurencijos sąlygomis. Vieni jų (pvz., bankas „Hermis“) miestų centruose gavo didelius pastatus, ir šie iš valstybės balanso „atsidūrė“ privataus banko balanse. Kitiems, „neglobojamiems“, teko kurtis savo jėgomis, pirkti pastatus ar juos nuomoti, skirti lėšų bankams plėsti, rekonstruoti, įrengti brangias saugyklas ir apsaugos sistemas.

Sudėtingomis Lietuvos ūkio pertvarkos sąlygomis prasidėjusi komercinių bankų steigimo karštligė truko iki 1993 m. Ją skatino ir tai, kad bankininkystė buvo itin pelningas verslas. Kylanti infliacija ir su tuo susijusios didelės palūkanos – tai didelis pelnas per trumpiausią laiką. Be to, imtis bankininkystės verslo netiesiogiai skatino ir pakankamai liberalūs to meto teisės aktai. Į tai atkreipė dėmesį ir užsienio mokslininkai: „Visos trys valstybės (Baltijos respublikos – L. Š.) vykdė ypač liberalią politiką, teikdamos licencijas naujų komercinių bankų veiklai“ (Fleming ir kt. 1997: 42).

Iš 1 lentelės matyti, kad labiausiai bankų padaugėjo 1991–1993 m. – nuo 7 iki 28. Tačiau bankų gausėjimas dar nerodo teigiamo šalies bankininkystės poslinkio. Tokią išvadą leidžia daryti daugelio taip greitai iškilusių komercinių bankų likimas.

1 lentelė

*Bankų ir kitų kredito įstaigų skaičius
(laikotarpio pabaigoje)*

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Visi bankai	7	11	20	28	22	16	14
Komerciniai bankai	7	11	20	28	22	15	12
Komercinių bankų filialai (skyriai) ir atstovybės	–	2	20	139	292	250	232
Užsienio bankų atstovybės	–	–	–	–	1	3	3
Užsienio bankų skyriai (filialai)	–	–	–	–	–	–	–

Šaltinis: Lietuvos bankas (1999: 10).

Palyginimui, Estijoje iki 1991 m. pabaigos buvo įkurti 24 komerciniai bankai, jie suteikė apie 1/3 visų paskolų. 1992 m. pabaigoje Estijoje veikė 43 bankai, o 1993 m. bankų skaičius padidėjo iki 63. Latvijoje 1991–1992 m. buvo išduota 50 licencijų naujų bankų veiklai, 1992 m. pabaigoje veikė 60 bankų. Finansinės veiklos aplinka visiškai pasikeitė, kai Baltijos šalys įsivedė nacionalinę valiutą: Latvija rublį ir Estija kroną – 1992 m., Lietuva litą – 1993 m. (OECD 2000: 100).

Analizuojant aptariamo laikotarpio literatūrą, pagrįstai kyla klausimas, kodėl komerciniai bankai taip lengvai steigti, o vėliau neatsakingai dirbo ir iššvaistė fizinių ir juridinių asmenų lėšas.

Tarptautinė bankininkystės patirtis rodo, kad prieš išduodant veiklos licenciją turi būti išnagrinėjamas banko verslo planas, nustatoma kapitalo kilmė, įvertinama banko steigėjų ir administracijos kvalifikacija bei reputacija. Lietuvoje ši procedūra buvo labai supaprastinta. Be to, iki 1992 m. vidurio nebuvo komercinių bankų veiklą reglamentuojančio įstatymo.

Iš pradžių į šiuolaikinę Lietuvos bankininkystę įsiliejo nemažai reikiamos kvalifikacijos ir reputacijos neturinčių žmonių. Dalis verslo subjektų dalyvavo ne tik legalioje, bet ir šešėlinėje veikloje, t. y. slėpė pajamas, nemokėjo mokesčių. Tokie akcininkai arba jų atstovai buvo „renkami“ į bankų valdybas ir stebėtojų tarybas, kad per šiuos valdymo organus įgyvendintų savo tikslus. Dalis akcininkų bankuose neatlikdavo savo tikrųjų funkcijų, nes akcijas pirkė ne tam, kad plėtotų šios srities veiklą, o tam, kad, prisidengę banko veiklos licencija, išsidalytų fizinių ir juridinių asmenų pinigais arba tiesiog „išplautų“ šešėlinėje ekonomikoje įgytas lėšas.

AB „Aurabanką“ pirmiausia sužlugdė savi akcininkai. Jie iš „Aurabanko“ per metus paėmė 40 mln. litų trumpalaikių paskolų. Paskolas ėmė įtakinga „Luokės“ grupė, valdžiusi 68 procentus banko akcijų. Aišku, kad „Aurabanko“ vadovybė, netgi matydama, kad sutartys yra rizikingos, nepajėgė atsispirti tikrųjų banko savininkų spaudimui. Tai sužlugdė daugelį kredito bendrovių, AB „Sekundės banką“, AB „Ateitis“, AB „Nidos“ banką ir kitus komercinius bankus.

Neigiamu to meto komercinių bankų veiklos bruožu laikytinas dosnus paskolų teikimas ne tik bankų steigėjams, stambiems akcininkams, bet ir su banku vienaip ar kitaip susijusiems asmenims (giminaičiams, draugams, verslo partneriams, aukštesiems valdininkams), reikiama neįvertinus jų finansinės padėties. Apie tai nemažai rašyta to meto spaudos puslapiuose. Sustabdyti banko tarnautojų piktnaudžiavimą buvo įmanoma tik pradėjus laikytis bent minimalių verslo etikos normų ir įdiegus veiksmingą banko vidaus kontrolės sistemą. Išorinė kontrolė dėl objektyvaus ir subjektyvaus pobūdžio priežasčių tuo laikotarpiu buvo pernelyg silpna.

Teikti paskolas šalies ūkio subjektams, kurie, atkūrus nepriklausomybę, žengė pirmuosius žingsnius, buvo gana rizikinga. Teikiamų paskolų rizika Lietuvoje buvo daug didesnė nei išsivysčiusiose rinkos ekonomikos šalyse – pastarosiose bankai vykdė gerokai atsargesnę paskolų teikimo politiką. Vadinamojo laukinio kapitalizmo laikotarpiu, kai Lietuva buvo „tarpinė stotis“ tarp Rytų ir Vakarų valstybių, o sienų kontrolė buvo formali, klestėjo didelio masto spekuliacinės operacijos metalais, kuru ir maisto produktais. Tuo metu kai kurioms prekėms buvo taikomos valstybinės kainos, ypač NVS šalyse. Tai suteikė galimybę verslo atstovams, turintiems reikiamų ryšių, pirkti prekes valstybinėmis, o parduoti – rinkos kainomis. Tokia padėtis leido skolintis pinigus už dideles palūkanas ir laiku juos grąžinti, o bankams – teikti blankinius kreditus. 1990–1992 m. komercinių bankų suteiktų paskolų ir turėtų indėlių dydis matyti iš 2 lentelės.

2 lentelė

*Komercinių bankų paskolos ir indėliai 1990–1992 m.
(laikotarpio pabaigoje)*

(mln. rublių)

Metai	Paskolos valstybės įmonėms	Paskolos akcinėms bendrovėms	Paskolos fiziniams asmenims	Valstybės lėšos	Valstybės ir valstybinių akcinių įmonių lėšos	Akcinių bendrovių lėšos	Fizinių asmenų santaupos
1990	135	–	43	–	35	–	20
1991	249	–	804	–	734	–	572
1992 ⁺	46	27	10	33	208	119	56

Pastaba: ⁺1992 m. – mln. talonų.

Šaltinis: Lietuvos bankas (1993a: 54).

Lietuvos komerciniai bankai abejotinų ir nuostolingų paskolų suteikė ir dėl to, kad jų darbuotojai neatlikdavo visapusiškos klientų veiklos analizės. Daug paskolų buvo suteikta didelėms, bet neperspektyvioms įmonėms. Joms bankrutavus, bankai patyrė nuostolių, nes dažnai tų įmonių turtas būdavo nelikvidus. Didelių nuostolių komerciniai bankai patyrė ir dėl to, kad daug paskolų suteikė pagal valstybinių įmonių garantinius raštus. Pakeitus įstatymus, 1994 m. pabaigoje tokios garantijos tapo negaliojančiomis.

Socialistinės planinės ekonomikos sąlygomis bankų funkcijos buvo kur kas siauresnės, nei rinkos ekonomikos sąlygomis. Todėl Lietuvos komerciniai bankai beveik negalėjo remtis tarybiniais metais sukaupta patirtimi. Paplitus masiniam bankininkystės verslui, iš karto atsirado kvalifikuotų kadro stygius. Keletas valstybinių bankų, niekada nedirbusių rinkos sąlygomis, gausybės reikalingų kadro parengti negalėjo. Nespėjo jų rengti ir aukštosios mokyklos. Todėl įvairias pareigas bankuose ėjo žmonės, neturėję reikiamo bankininkystės srities išsilavinimo ir patirties.

Skolintojus pasirinkti „klaidingą“ sprendimą, ypač iki bankų griūties, vertė dar viena priežastis – šalies bankų rinkoje nusistovėjusi tvarka gauti atlygį už suteiktą paskolą. Niekam nebuvo paslaptis, kad, gavus paskolą (dažnai ir be garantų), dalį sumos (10, 30 ar net 50 proc.) reikėdavo atiduoti bankų darbuotojams. Taigi paskolų gavėjai mokėjo tam tikrą „rinkos“ procentą, kurio dydis priklausė nuo to, kaip sunkiai gauta paskola, ir kitų dalykų. Be to, komercinių bankų valdybos dosniai dalydavo beprocentes arba mažaprocentes paskolas stebėtojų tarybų nariams, o šie atsidėkodami skirdavo didžiulius atlyginimus ir premijas atsakingiems bankų darbuotojams. Dabar sunku įvertinti ir nustatyti, kiek nuostolių komerciniai bankai patyrė dėl bankininkų neprofesionalumo ir bankų darbuotojų nesąžiningumo. Iki 1992 m. jie neprivalėjo teikti visuomenei informacijos apie savo veiklos rezultatus ir finansinę būklę.

Viena didžiausių komercinių bankų negalios priežasčių – negrąžintos (blogos) paskolos. Bankui negrįžusi pinigų suma virsta nuostoliais, bankas negauna planuotų pajamų ir galiausiai netenka dalies aktyvų. 1991–1994 m. šalies komerciniuose bankuose susikaupė daug negrąžintų (blogų) paskolų, tai trikdė jų veiklą ir kėlė didelę grėsmę Lietuvos bankų sistemos stabilumui.

5. Kredito bendrovių susikūrimas ir žlugimas

Pereinant prie rinkos ekonomikos, gyventojų santaupas ir juridinių asmenų lėšas pritraukdavo ne tik komerciniai bankai. 1991–1993 m. rimtas jų konkurentas buvo smulkios kredito bendrovės (pradėjo kurtis 1990 m. pabaigoje). Tokios bendrovės, siūlydamos dideles palūkanas, pasisavino dideles grynųjų pinigų sumas. Dažna kredito bendrovė buvo sukurta ir veikė finansinės „piramidės“ pagrindu: iš naujų įnašų (indėlių) mokamos palūkanos ankstesniems indėlininkams, procesas nutrūksta, kai baigiasi įnašai.

Tai, kas tuo metu vyko Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, pasauliui nebuvo naujiena. Pokomunistinėse šalyse tokia finansinių aferų, dar vadinamų *Ponzi* aferomis*, problema pirmiausia iškilo Jugoslavijoje, po to – Vengrijoje, Rumunijoje („Caritas“), Rusijoje ir kitose NVS šalyse. Taip Rusijoje išgarsėjo MMM, „Čara“, „Chopry“ ir kitos kredito bendrovės, kurios finansinių „piramidžių“ pagrindu veikė maždaug dvejus metus ir išvaistė gyventojų ir juridinių asmenų lėšas.

Panaši padėtis Lietuvoje buvo susidariusi 1987–1988 m., kai pradėjo veikti pirmieji kooperatyvai. Tada į teismus kreipėsi daug žmonių, kurie, ūkio subjektams bankrutavus, neatgavo jiems patiktų savo santaupų. 1991–1993 m. pirmųjų šalies vyriausybės klaida buvo tai, kad jos leido steigti ir rinkti gyventojų lėšas ne tik kredito įstaigoms, bet ir kredito bendrovėms, ir jų nekontroliavo.

Lietuvos Respublikos įmonių, Akcinių bendrovių, Ūkinių bendrijų įstatymuose įmonėms buvo suteikta teisė skolinti ir skolintis piniginių lėšų iš fizinių ir juridinių asmenų (žr. Atkuriamasis Seimas 1990a, b, 1991a). Antai Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo, priimto 1990 m. liepos 30 d., 3 skirsnio 12 straipsnio 2 punkto 6 papunktyje skelbiama: „Bendrovė gali sudaryti sutartis, prisiimti įsipareigojimus, skolinti ir skolintis piniginių lėšų už palūkanas, nustatomas sutartimi“ (Atkuriamasis Seimas 1991a).

Nuo 1993 m. antrosios pusės viena po kitos pradėjo žlugti iš gyventojų pinigus priiminėjusios ir įvairias finansines paslaugas teikusios kredito bendrovės „Egis“, „Finansinės investicijos“, Vilniaus nekilnojamo turto birža, „Germės garantas“, „Enija“, „Lirida“, „Monetų galerija“, „Žydrius“, „Merilina“, „Sveikuoliai“, „LITPolinter“, Kauno holdingo kompanija. Pirmosios kredito bendrovės už indėlių užsienio valiuta per mėnesį mokėjo 4–5 procentų palūkanas, o 1993 m., siekdamas pritraukti indėlininkus, – jau 15–20 procentų palūkanas (Rakauskienė 1998: 41).

Kredito bendrovės, siekdamas pritraukti kuo daugiau indėlininkų, pasitelkė į pagalbą masines informacijos priemones. Kai kurių reklamos pranešimų, pasirodžiusių spaudoje, turinys priminė tarybinio laikotarpio šūkius. Antai 1994 m. kovo 8 d. „Lito“ laikraštyje išspausdinta tokia II „Merilina“ reklama: „Mes drauge pakelsime iš griuvusių ekonomiką“. Už šio „kilnaus“ šūkio „užkibo“ apie 700 indėlininkų (už indėlius per mėnesį buvo mokama 10–17 proc. palūkanų). Į ekonominės policijos pareigūnų akiratį pateko 1993 m. liepos 23 d. Kaune įsteigta UAB „Lunatikas“, kuri, neturėdama Lietuvos banko leidimo, atliko operacijas užsienio valiuta. Jos indėlininkų dėmesį patraukė intriguojantis bendrovės pavadinimas ir ne mažiau intriguojanti reklama: „Jūs miegate, o jūsų santaupos didėja“ (Rudekienė 1994). Per trumpą laikotarpį iš palyginti nedidelio indėlininkų būrio ši bendrovė priėmė 95 tūkst. JAV dolerių, 8,7 tūkst. Vokietijos markių ir 17 tūkst. litų indėlių. Indėlininkai „Lunatikui“ skolino užsienio valiuta, tačiau dokumentuose indėliai buvo pajamuojami litais, todėl licencijos valiutos operacijoms atlikti bendrovei nereikėjo.

Kai kurios kredito bendrovės besireklamuodamos tvirtai garantavo savo įstatiniu kapitalu. Tačiau iš tikrųjų jis buvo mažas, palyginti su tomis lėšų sumomis, kurias bendrovės surinkdavo iš indėlininkų. Kitos kredito bendrovės indėlių ėmimą, leistiną tik kredito įstaigoms, slėpė įvairiomis sutartimis, kurių šalies įstatymai nedraudė (pvz., pasaugos sandorio sutartimis). Daugeliui bendrovių vadovavo specialaus finansų valdymo srities išsilavinimo neturintys žmonės. Taigi dėsninga, kad jos tapo nemokios ir greitai atsidūrė ties bankroto riba.

Pradėjus žlugti pirmoms kredito bendrovėms ir išaiškėjus masinėms gyventojų apgavystėms, Seimas buvo priverstas imtis skubių priemonių. 1993 m. birželio 29 d. Seime pradėtas svarstyti Įstatymo dėl ūkinių subjektų piniginių lėšų skolinimo fiziniams bei juridiniams asmenims projektas. Jį svarstyti pirmiausia skatino tai, kad ūkio subjektai, užsiimantys kredito įstaigų veikla, dažnai nesugebėdavo vykdyti įsipareigojimų kreditoriams ir kėlė pavojų, kad bus pažeidžiamos jiems pinigus patikėjusių indėlininkų turtinės teisės. Ne mažiau svarbus buvo ir kitas motyvas: tokiems ūkio

**Ponzi* afera (arba *Poncio* finansai) siejama su vieno sukčiaus – italo Ponzi pavarde. Jis po Pirmojo pasaulinio karo sukauptė pinigines lėšas, žadėdamas dideles palūkanas, kurias mokėjo ne iš investicijomis uždirbtų pinigų, bet iš naujų įplaukiančių lėšų (Mayer ir kt. 1995: 403–404).

subjektams „išėmus“ dalį piniginių lėšų iš apyvartos, sunkiau darėsi kaupti pagrindinį kapitalą komerciniams bankams, kurių paskirtis buvo ne tik kaupti kredito išteklius, atlikti operacijas mokamaisiais ir vertybiniais popieriais, bet ir dalyvauti pinigų apyvartoje, reguliuojant pakankamą jų perkamąją galią. Dėl tokios padėties ypač silpnėjo Lietuvos banko pinigų politikos priemonių poveikis reguliuojant pinigų kiekį apyvartoje. Po ilgų diskusijų Seime prieita prie bendros išvados, kad priimamas įstatymas turi atskirti ūkio subjektų veiklą: komercine ir ūkine veikla užsiimančios kredito bendrovės negali atlikti banko funkcijų. 1993 m. liepos 15 d. įstatymas buvo priimtas (LRS 1993a), kredito bendrovėms uždrausta verstis kredito įstaigų veikla.

1993 m. pabaigoje–1994 m. pradžioje, bankrutavus kredito bendrovėms ir daugeliui jų iššvaisčius indėlininkų lėšas, padidėjo pasitikėjimas komerciniais bankais, žmonės juose pradėjo laikyti daugiau indėlių.

6. Komercinių bankų veiklos sukrėtimai

Banko bankrotas visuomenei yra kur kas skaudesnis įvykis nei paprastos akcinės bendrovės žlugimas: nepavykusio bankininkystės verslo pasekmes pajunta ne tik jo organizatoriai ir dalyviai – steigėjai bei akcininkai, bet ir indėlininkai. Žlugus bankui, kyla išgąstis, kad žlugimas gali apimti ir kitus bankus, peržengti bankų sistemos ribas ir paveikti visą finansų sistemą, šalies makroekonomiką, netgi kitas valstybes.

Analizuojant ir lyginant Lietuvos ir daugelio užsienio šalių bankininkystės raidą, matyti, kad bankų bankrotai, krizės ir kiti veiklos sutrikimai yra įprastas reiškinys. Vakarų šalių bankų veiklos patirtis rodo, kad paprastai problemų nekyla, kol vienu metu pinigus iš banko atsiima nedaug indėlininkų. Kai indėlius pradeda atsiiminėti masiškai, neatsilaiko nė vienas bankas. VRE šalys (Albanija, Bulgarija, Čekija, Lenkija, Rusija, Slovėnija, Vengrija), pereidamos nuo planinės prie rinkos ekonomikos, taip pat patyrė bankų sistemos sukrėtimus. Vengrijos vyriausybė buvo priversta net tris kartus gelbėti valstybinius bankus. Bankrotų neišvengė ir Čekijos Respublikos bankai. Nors ši šalis buvo viena iš sparčiausiai žengusių rinkos ekonomikos keliu, bankų griūtis laikotarpiu bankrutavo kas penktas jos bankas. Lenkijos Respublikoje 1992–1995 m. finansų institucijoms buvo iškelta apie 200 bankroto bylų. Bulgarijoje, nesėkmingai reformavus valstybinę pramonę, prastai dirbant bankų priežiūros institucijoms, bankai patyrė daugiau kaip 1 mlrd. JAV dolerių nuostolių (Survey 1997: 5). 1998 m. masinius bankų bankrotus ir net finansų krizę patyrė Rusija.

Bankų veiklos sutrikimai pereinamuoju laikotarpiu buvo būdingi ir kitoms Baltijos šalims – Latvijai ir Estijai. 1994–1998 m. dėl bankrotų Latvijoje bankų sumažėjo 44, Estijoje – 48 procentais (Lietuvoje – 59 proc.). Užsienio šalių mokslininkai, tyrinėję bankų krizę Baltijos šalyse, nustatė, kad jose iš pradžių nebuvo sukurta reikiama paskolų teikimą ir banko bankroto procedūras reglamentuojanti teisinė bazė, trūko tvarkos nuosavybės, hipotekos registruose (OECD 2000: 99–114; Fleming ir kt. 1997: 43).

Panagrinėjus užsienio šalių bankų veiklą, jų bankrotus ir krizes, galima rasti daug bendra su problemomis, kurias Lietuvos bankai patyrė 1994–1996 m. Vakarų šalių (taip pat JAV) ir Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidoje galima išvelgti tokių paralelių, kaip rizikingos paskolos, savivaliavimas ir piktnaudžiavimas, indėlininkų panika dėl paskleistų gandų ir kt.

1994 m. Lietuvos komercinių bankų raidoje įvyko esminis lūžis. Šie metai – tai ekstensyvios komercinių bankų plėtros pabaiga. Keitėsi šalies ekonominė padėtis, mažėjo infliacija. Šalyje vyko grandininė reakcija: vienu ūkio subjektų finansinės problemos (verslo pajamų mažėjimas) sukėlė kitų verslo subjektų finansines problemas (vėlavimas grąžinti paskolas, blogų paskolų daugėjimas). Susidarius nepalankioms ekonominėms aplinkybėms, bankų skolininkams tapo sunku vykdyti savo įsipareigojimus. Deja, nemažai įmonių ir kai kurie komerciniai bankai tokių šalies ekonomikos pokyčių neįvertino.

Bankrutavus kredito bendrovėms, pradėjo bankrutuoti ar likviduoti ir pirmieji maži bankai. Komercinių bankų veiklos sutrikimai prasidėjo 1994 m. pradžioje. Tais metais net trims komerciniams bankams – „Apus“, Panevėžio komerciniam bankui „Ateitis“, „Sekundės bankui“ – buvo iškeltos bankroto bylos, o komercinius bankus „Žemės bankas“ ir „Lietūkis“ visuotiniuose akcininkų susirinkimuose nutarė likviduoti patys akcininkai. 1994 m. pabaigoje iš 27 Lietuvos komercinių bankų operacijas atliko tik 22 bankai. To meto padėtį rodo 3 lentelėje pateikiami duomenys.

3 lentelė

Lietuvos bankų veiklos sustabdymas 1994–1996 m.

Banko pavadinimas	Bankroto paskelbimo, likvidavimosi, laikinojo administratoriaus paskyrimo data
Komercinis bankas „Žemės bankas“	1994 03 24 akcininkai nutarė likviduoti banką
Komercinis bankas „Apus“	1994 06 15 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Lietūkis“	1994 07 16 akcininkai nutarė likviduoti banką
Panevėžio komercinis bankas „Ateitis“	1994 09 19 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Sekundės bankas“	1994 12 06 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Kredito bankas“	1995 05 04 iškelta bankroto byla
Akcinis kredito bankas „Nida“	1995 05 12 iškelta bankroto byla
Kooperacijos bankas	1995 06 15 iškelta bankroto byla
AB bankas „Lietuvos verslas“	1995 09 26 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Balticbank“	1995 10 11 iškelta bankroto byla
AB Lietuvos akcinis inovacinis bankas	1995 12 20 paskirtas laikinasis administratorius
AB „Litimpeks“ bankas	Paskelbtas moratoriumas nuo 1995 12 22
AB „Komercijos ir kredito bankas“	1996 02 19 iškelta bankroto byla
Lietuvos valstybinis komercinis bankas	1996 07 19 paskirtas laikinasis administratorius
Komercinis „Ekspres“ bankas	1996 08 16 iškelta bankroto byla
AB „Vakarų bankas“	1996 09 16 iškelta bankroto byla
Komercinis bankas „Senamiesčio bankas“	1996 12 23 iškelta bankroto byla

Šaltinis: Statistikos departamentas (1996b: 72, 1997: 12, 1998: 12).

1994 m. gerokai sumažėjo komercinių bankų galimybės uždirbti pelną iš palūkanų maržos. 1991–1993 m. spartus maržos didėjimas sudarė sąlygas teikti rizikingas paskolas, bet vėliau marža sparčiai mažėjo ir nebegalėjo atsverti komercinius bankus vis labiau slegiančios blogų paskolų naštos. Tai juos vertė kaupti daugiau lėšų likvidumui palaikyti. Šie požymiai rodė šalies komercinių bankų veiklos sutrikimų pradžią ir problemas, su kuriomis jie susidūrė didžiųjų bankų griūties išvakarėse.

1995 m. viduryje jau buvo akivaizdu, kad mažųjų komercinių bankų likimas artimiausiu metu gali ištikti ir didžiuosius komercinius bankus. Pirmiausia tai grėsė AB „Aurabankui“. Šį nemokiu tapusį banką rengėsi perimti kiti du likvidumo problemų turėję bankai – AB „Litimpeks“ bankas ir AB LAIB. Tačiau kai paaiškėjo, kad banko skoloms padengti reikia 60 mln. litų, šio sumanymo atsisakyta. Tada „Aurabanką“ nutarė gelbėti Vyriausybė (jame indėlius laikė dauguma valstybės įstaigų). Taip privatus bankas, susikūręs iš valstybinio Socialinio banko, vėl įgijo valstybinio banko statusą (Lietuvos bankas 1996b: 19). Tai sukėlė dalies visuomenės, pirmiausia – netekusių pinigų indėlininkų, neigiamą reakciją. Pagrįstai keltas klausimas, kodėl tokia pagalba nesuteikta „Nidos“, „Ateities“, „Apus“ bankams, „Sekundės bankui“.

Šalies komercinių bankų veiklai lemiamos įtakos turėjo 1995 m. gruodžio 20–22 d. Lietuvos banko paskelbtas dviejų didelių bankų moratoriumas – AB LAIB ir AB „Litimpeks“ banko veiklos sustabdymas. Lietuvos bankų sistemoje šie bankai užėmė svarbią vietą. Jų lėšų apyvarta sudarė 30 procentų visų šalies bankų lėšų apyvartos. AB LAIB ir AB „Litimpeks“ banko žlugimą lėmė objektyvaus ir sub-

jektyvaus pobūdžio priežastys: mažėjanti infliacija ir kartu bankų marža, paskolų teikimas už neįtikėtina mažas palūkanas ar visai be palūkanų, klientų patikimumo, garantijų netikrinimas, per brangus pigiai įkeisto privatizuoto nekilnojamojo turto vertinimas, paskolų teikimas jų negražinusiame asmeniui ir kt. Svarbios šių bankų žlugimo priežastys buvo ir neatsakingi bankų vadovybės veiksmai, prarastas kitų komercinių bankų pasitikėjimas. AB LAIB vadovo, AB „Litimpeks“ banko valdybos ir stebėtojų tarybos pirmininkų sulaikymas sukėlė indėlininkų antplūdį, o masinis indėlių atsiėmimas šiuos bankus galutinai sužlugdė.

Susiklosčiusi padėtis šalies bankų rinką dar labiau sutrikdė: padidėjo visuomenės nepasitikėjimas komerciniais bankais, iš jų pradėta masiškai atsiiminti indėlius. Indėlininkus stengėsi nuraminti net ir tie komerciniai bankai, kuriems sukrėtimai tuo metu tiesiogiai negrėsė (likvidumo problemų tuo metu turėjo beveik visi bankai). AB Vilniaus bankas 1995 m. paskutinėmis dienomis reguliariai teikė visuomenę raminančius pranešimus apie savo finansinę būklę. Buvo skelbiama, kad gruodžio 22 d. Vilniaus bankas dirbo, kaip įprasta, ir atliko visas bankines operacijas, kad iš ryto susirinkę indėlininkai apie 16 valandą išsiskirstė, kad visi, norėję nutraukti sutartis, pinigus pasiėmė, o banko kasoje sukauptos grynųjų pinigų sumos esančios didesnės nei banko indėlininkų terminuotųjų sąskaitų.

Taigi 1995 m. pabaigoje–1996 m. pradžioje Lietuvos bankų sistema patyrė nemažų sukrėtimų. 1995 m. pabaigoje Lietuvos banke buvo įregistruoti 27 komerciniai bankai ir Lietuvos vystymo bankas, tačiau iš tikrųjų veikė tik 12 komercinių bankų (44 proc. visų bankų) ir Lietuvos vystymo bankas (1994 m. pabaigoje iš tikrųjų veikė 22 bankai, arba 82 proc. visų bankų). 1995 m. pabaigoje 11 komercinių bankų jau buvo priskirti prie probleminių bankų grupės. Iš jų 8 bankams iškeltos bankroto bylos, 2 bankai likviduoti visuotinio akcininkų susirinkimo sprendimu, 1 bankui paskirtas laikinasis administratorius (Lietuvos bankas 1996a: 24). Buvo nuogąstaujama, kad 2 bankų griūtis ir beveik didžiausių 4 bankų (AB LAIB, AB „Litimpeks“ banko, AB „Vakarų bankas“, AB „Aurabankas“) veiklos sustabdymas neperaugtų į šalies finansų krizę.

7. Komercinių bankų veiklos sukrėtimų likvidavimas

Užsienio šalių mokslininkai teigia, kad bankų veiklos sukrėtimai turi įtakos valstybių stabilumui. Bankrotas sutrikdo valstybės finansų rinką. Taigi nenuostabu, kad daugelio valstybių valdžios institucijos imasi „reanimuoti“ šalies ekonomikai svarbius bankus. Tai buvo bandyta daryti ir Lietuvoje.

Kokių priemonių ėmėsi Prezidentas, Seimas, Vyriausybė, kad būtų įveikta susiklosčiusi padėtis? Siekdami pagerinti šalies komercinių bankų veiklą, Seimas ir Vyriausybė per gana trumpą laiką po didžiųjų bankų griūties pakeitė ir papildė pagrindinius komercinės bankininkystės įstatymus.

1995 m. gruodžio 28 d. visų Seimo frakcijų atstovai Biudžeto ir finansų komitete svarstė skubiai priimtinius įstatymus ir nutarimus (LRS 1995f). Svarstyme dalyvavo Prezidentas, Ministras Pirmininkas, Finansų ministras, Lietuvos banko valdybos pirmininkas. Be didelių diskusijų ir ginčų sutarta nedelsiant pradėti vykdyti bankų atgaivinimo programą.

1995 m. gruodžio 29 d. Seimas priėmė nutarimą dėl neatidėliotinių priemonių bankininkystės problemoms spręsti (LRS 1995e). Jame išipareigota priimti teisės aktus, kurie numatytų didesnę turtinę atsakomybę komercinių bankų akcijų paketų savininkams, išplėstų komerciniams bankams taikomas poveikio priemones ir jų taikymo pagrindus, numatytų bankų tarybų ir valdybų narių bei tarnautojų, tiesiogiai atsakingų už paskolų teikimą ir jų neišieškojimą, baudžiamąją ir turtinę atsakomybę, paskolas paėmusių ir su jų panaudojimu susijusių asmenų baudžiamąją ir turtinę atsakomybę dėl išipareigojimų bankui nevykdymo, griežtesnes sankcijas asmenims, susijusiems su paskolų negražinimu laiku ir kitų išipareigojimų nevykdymu.

Tą pačią dieną skubos tvarka Seime priimti ir dar trys Lietuvos Respublikos įstatymai: „Dėl akcinių bendrovių Lietuvos akcinis inovacinis bankas ir „Litimpeks“ bankas“ (LRS 1995a), „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso papildymo ir pakeitimo“ (LRS 1995b), „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo papildymo“ (LRS 1995c). Įstatymo „Dėl akcinių bendrovių Lietuvos akcinis inovacinis bankas ir „Litimpeks“ bankas“ 1 straipsnyje rašyta, kad šiuo įstatymu atnaujinama nurodytų akcinių bendrovių (bankų) veikla, o Lietuvos bankas ir Vyriausybė juos gaivina ir prireikus pertvarko įstatymu nustatyta tvarka.

Seimo nutarimas dėl neatidėliotinių priemonių bankininkystės problemoms spręsti, kaip ir kiti 1995 m. paskutinę darbo dieną Seimo priimti įstatymai, buvo skubotas. Jis rodė ir gerus norus kuo greičiau įveikti esamą padėtį, neleisti pasikartoti tokiems reiškiniams, ir kartu – formalią reakciją į vykstančius procesus. Kai kurios šio nutarimo nuostatos nė negalėjo būti įgyvendintos, nes tiesiog buvo neįgyvendinamos tikrovėje arba prieštaravo galiojančioms teisės normoms, kaip pavyzdžiui, nuostata, numatanti „didesnę turtingą atsakomybę komercinių bankų akcijų paketų savininkams“ (LRS 1995e).

1995 m. pabaigoje Lietuvos bankų sistema buvo praradusi pasitikėjimą, o 1996 m. pradžioje jau buvo akivaizdu, kad sunki daugumos komercinių bankų finansinė būklė padarė žalą ir šalies ekonomikai, ir valstybės prestižui. Dviejų didžiųjų komercinių bankų veiklos sustabdymas ir bankų bankrotai turėjo neigiamos įtakos šalies finansų būklei. Nebuvo įvykdytas fizinių asmenų pajamų mokesčio surinkimo planas (surinkta 98,1 proc.), pirmiausia – dėl įmonių ir organizacijų lėšų išaldymo bankuose. Buvo sunkiau vykdyti valstybės biudžeto (valstybės biudžeto deficitas 1996 m. pirmąjį pusmetį sudarė 359 mln. Lt) ir Valstybinio socialinio draudimo fondo pajamų reikalavimus, išmokėti pensijas. Per 1996 m. pirmuosius tris ketvirčius gyventojų indėlių visuose veikusiuose bankuose sumažėjo 377,6 mln. litų (Lietuvos bankas 1997b: 38).

Dėl bankų griūties beveik sužlugdo tarpbankinių paslaugų rinka. Labai smuko bankų tarpusavio pasitikėjimas, smarkiai sumažėjo pinigų kiekis rinkoje. 1995 m. gruodžio 21 d. priimtas Lietuvos Respublikos įstatymas dėl priemonių komercinių bankų likvidumui palaikyti (LRS 1995d). Seimas, siekdamas spręsti tarpbankinių paskolų likvidumo problemas, įgaliojo Vyriausybę teikti ne ilgiau kaip vieneriems metams ir ne didesnes kaip 300 mln. litų valstybės garantijas, tačiau tarpbankinę paskolą buvo sunku gauti ir turint tokią garantiją. Prieš komercinių bankų veiklos sukrėtimus tarpbankinė paskolų rinka buvo kur kas aktyvesnė. Vien 1995 m. rugsėjo mėn. buvo suteikta daugiau kaip 91 mln. litų tarpbankinių paskolų. 1996 m. gegužės mėn. tarpbankinės paskolos sudarė tik 4,5 mln. litų. Nuo 1996 m. sausio nustota teikti paskolas užsienio valiuta (Lietuvos bankas 1997c: 21).

Per 1996 m. pirmąjį ketvirtį Lietuvos banko oficialiosios tarptautinės atsargos sumažėjo 15,5 procento, konvertuojamos valiutos atsargos (1996 m. sausį–vasarį) – 137 mln. JAV dolerių (Lietuvos bankas 1997a: 4). Smarkiai pablogėjo ir Vyriausybės vertybinių popierių (VVP) rinkos padėtis. Iš Lietuvos ėmė masiškai trauktis užsienio investuotojai, kurie, ekspertų vertinimais, 1995 m. rudenį užėmė 30–40 procentų VVP rinkos. Buvo prarastas pasitikėjimas šalies nacionaline valiuta – litu. Neskatinta investuoti litais. Todėl VVP palūkanos padidėjo iki 39 procentų. Net ir padidinus palūkanų normą, sunkiai sekėsi platinti naujų emisijų obligacijas.

Įvairių ekspertų vertinimais, šalies bankų griūtis tiesiogiai palietė apie 30 procentų, netiesiogiai – 70 procentų ūkio subjektų. Šalies gyventojai ir ūkio subjektai per bankų bankrotų laikotarpį (1994–1996 m.) patyrė 1,2 mlrd. litų nuostolių, o tai sudarė 2,5 procento BVP (Garbaravičius, Kuodis 2002). Buvo prarastas pasitikėjimas bankais šalyje ir užsienyje. Tačiau visuotinės šalies bankininkystės ar finansų krizės nebuvo – bankų griūtis laikotarpiu piniginių atsiskaitymų sistema, išskyrus kai kurių bankų, nebuvo sutrikusi, veikė šalies pinigų ir kapitalo rinka.

Po stambiųjų bankų griūties Lietuvos bankų veikla laikinai sutriko. Tačiau tokie sutrikimai turėjo ir teigiamos įtakos: bankų sektorius „apsivalė“ ir sustiprėjo, išlikę bankai veikė apdairiau, gerokai sumažėjo blogų paskolų portfelis, buvo stiprinama ir tobulinama bankų priežiūros sistema.

Šalyje buvo matyti ir politinės krizės požymių. Susiklosčius tokiai padėčiai, Prezidentas ir Seimo Pirmininkas ėmėsi veiksmų, kurie buvo būtini politiniam nestabilumui, glaudžiai susijusiam su bankų veikla, likviduoti. Be ekonominio pobūdžio veiksmų, taikomų bankų veiklai sureguliuoti, išėjimui iš susidariusios padėties laikyti ir politinio pobūdžio sprendimai, pavyzdžiui, Vyriausybės ir Lietuvos banko vadovų atstatydinimas.

1996 m. sausio 9 d. įvyko Seimo neeilinis plenarinis posėdis (LRS 1996a), kuriame dalyvavo ir Prezidentas A. Brazauskas. Iš klausius Lietuvos banko valdybos pirmininko K. Ratkevičiaus, Ministro Pirmininko A. Šleževičiaus, vidaus reikalų ministro Romasio Vaitiekūno pranešimus apie bankininkystėje susidariusią padėtį ir atsakymus į Seimo narių klausimus, padaryta išvada, kad Seimo priimti įstatymai ir nutarimai šiuo klausimu buvo įgyvendinami vangiai.

Seimas mėgino kardinaliai spręsti šalies bankininkystės problemas, ieškojo būdų, kaip normalizuoti komercinių bankų veiklą. Pripažinta, kad ir pats Seimas daug kuo kaltas dėl tokios komercinių bankų padėties: sąlygas jai sudarė procesų nesupratimas, netobuli įstatymai. Todėl siūlyta ne kaltinti vieniems kitus, o ieškoti pagrindinių priežasčių ir užkirsti joms kelią (LRS 1996b).

1996 m. vasario 8 d. iš Ministro Pirmininko pareigų buvo atleistas A. Šleževičius. Septintosios Vyriausybės vadovu tapo Laurynas Mindaugas Stankevičius. Jis šias pareigas ėjo iki naujųjų Seimo rinkimų, kai naujoji Seimo dauguma Vyriausybės vadovu paskyrė Gediminą Vagnorių.

Po komercinių bankų griūties vienas pagrindinių uždavinių buvo sukurti stiprų Lietuvos banką, kuris kiek galima mažiau priklausytų nuo šalies politinių jėgų. Iki griūties vykęs nuolatinis besikeičiančių politinių jėgų kišimasis į Lietuvos banko veiklą, dažnas valdybos narių ir pirmininko keitimas ne tik silpnino centrinio banko nepriklausomumą, bet ir mažino jo veiklos efektyvumą. 1996 m. vasario 15 d. Seimas Lietuvos banko valdybos pirmininku paskyrė Reinoldijų Šarkiną (iki tol buvusį finansų ministru). 1996 m. kovą sudaryta nauja Lietuvos banko valdyba: pirmininkas – R. Šarkinas; pirmininko pavaduotojai: Jonas Niaura, Kazimieras Vytautas Bublys ir Audrius Misevičius; nariai – Valentinas Greičiūnas, Birutė Grikinytė, Jeronimas Kraujelis, Stasys Kropas, Violeta Latvienė, Gediminas Morkūnas, Mečislovas Rondonas, Kęstutis Šerpytis, Adakras Šeštakauskas ir Edmundas Vilkelis. Vėliau dalis valdybos pirmininko pavaduotojų ir narių pasikeitė, tačiau Lietuvos banko valdybos pirmininkas šias pareigas eina iki šiol. Jo kadencijos metu Lietuva sėkmingai įstojo į ES ir prisijungė prie valiutų kurso mechanizmo II (VKM). 2001 m. buvo priimtas naujas Lietuvos banko įstatymas (LRS 2001), kuriame įtvirtintos pagrindinės Lietuvos banko nepriklausomumo nuostatos.

Vėlesniu šiuolaikinės bankininkystės raidos laikotarpiu naujos Lietuvos banko valdybos svarbiausi veiklos tikslai buvo numatyti kredito įstaigų ir finansų sektoriaus sukrėtimus ir laiku jiems užkirsti kelią, siekti komercinių bankų veiklai sudaryti sąlygas, atitinkančias tarptautines bankų veiklos normas. Lietuvos bankas skatino plėtoti komercinių bankų veiklą, didinti jos efektyvumą ir konkurencingumą, daug dėmesio skiriant finansinės drausmės stiprinimui, paskolų kokybės gerinimui, bankų restruktūrizavimui. Lietuvos bankas aktyviai dalyvavo derybose dėl šalies narystės ES, o 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvai įstojus į ES, prisijungė prie Europos centrinių bankų sistemos ir sėkmingai atlieka parengiamuosius ES bendros valiutos – euro įvedimo darbus.

8. Komercinių bankų veiklos sukrėtimų priežastys

Išplėtotos rinkos šalyse bankų veiklos krizė dažniausiai kyla dėl makroekonominė problemų, o pereinamosios ekonomikos šalyse prie šių problemų prisideda ir kiti veiksniai: ekonomikos nesavarankiškumas, centrinio banko ir vyriausybės klaidos, nepakankama bankų sektoriaus priežiūra, teisės aktų, reglamentuojančių bankų veiklą, spragos, teisinės bazės atsilikimas nuo bankų rinkos plėtros.

Kas daugiausia lėmė Lietuvos komercinių bankų griūtį? Apibendrinus straipsnyje išdėstytas mintis, šalies ir užsienio mokslininkų atliktus bankininkystės tyrimus, galima nurodyti Lietuvos komercinių bankų griūties priežastis.

Kai kurių komercinių bankų bankrotams turėjo įtakos šie makroekonominiai (objektyvūs) veiksniai: likvidumo krizė ūkyje, susidariusi dėl valstybinių įmonių ir įmonių, turinčių glaudžius prekybinius ryšius su buvusios TSRS įmonėmis, tarpusavio skolų; pramonės gamybos ir prekybos apimčių mažėjimas; palūkanų normos svyravimas; bankų maržos mažėjimas; tarpbankinės konkurencijos didėjimas. Komercinių bankų griūtį daug lėmė ir jų nesugebėjimas laiku prisitaikyti prie besikeičiančios makroekonominės aplinkos, perorientuoti kreditavimo politiką į investicinę ekonominės veiklos, nepagrįstos infliaciniu pelnu, kreditavimą.

Šalies makroekonominiai pokyčiai darė didelę įtaką infliacijos lygiui. Tiek didėjant infliacijai, tiek jai mažėjant, šalies makroekonominė būklė buvo labai nestabili. Staigiai sumažėjus infliacijos lygiui, darėsi sunkiau grąžinti paskolas kreditoriams. To neįvertino ir prie naujų sąlygų neįstengė prisitaikyti ne tik daugelis įmonių, bet ir kai kurie komerciniai bankai. Daug įmonių nesugebėjo laiku grąžinti paskolų. Dėl to bankuose didėjo blogų paskolų skaičius.

1992–1993 m. paskolų palūkanų norma ir marža buvo pakankamai didelės, jos leido bankams iš nesaugios ir neapdairios veiklos gauti didelį pelną. Bankų marža sudarė sąlygas teikti rizikingas paskolas, bet vėliau sparčiai mažėjančių bankų pajamų iš palūkanų skirtumo jau nepakako vis didėjančioms blogoms paskoloms finansuoti.

Įsibėgėjus pirmajam privatizavimo etapui, padidėjo nekilnojamo turto pasiūla rinkoje, o tai skatino jo kainos kritimą. Taigi užstatytas turtas, negrąžinus paskolos, jau negalėjo padengti bankų nuostolių.

Vykdyta neteisinga bankų paskolų politika, paskolos netolygiai paskirstytos pagal veiklos rūšis. Jos turėjo būti nuolat paskirstomos pagal geografines ir verslo sritis. Tik taip buvo galima sumažinti riziką. Tačiau daugelis šalies bankų į tai neatsižvelgė. Prastas kapitalo valdymas ir didelė jo rizika neigiamai paveikė bankų paskolų portfelį.

Iki komercinių bankų veiklos sukrėtimų Lietuvos bankas stengėsi perimti pagrindines šiuolaikinio centrinio banko funkcijas ir iš esmės stabilizavo lito kursą. 1994 m. balandžio 1 d. Lietuvos pinigų politikai pradėtas taikyti VVM atliko teigiamą vaidmenį toliau mažinant palūkanas ir infliaciją, tačiau jis siaurino Lietuvos banko funkcijas ir mažino poveikio galimybes didžiųjų bankų griūties laikotarpiu. 1996 m. kovo 12 d. Seimui priėmus Lietuvos banko įstatymo pataisas, Lietuvos banko, kaip paskutinės skolinimo institucijos, funkcija buvo atnaujinta.

Iki komercinių bankų veiklos sukrėtimų Lietuvos banko vykdyta kredito įstaigų priežiūra buvo neveiksminga. Tam didelės įtakos turėjo plačiai propaguotas verslo liberalizmas, neigiantis valstybės institucijų teisę kištis į privatų verslą. Toks liberalizmas reiškėsi ir bankų sistemoje, ir priimant komercinę bankininkystę reglamentuojančius teisės aktus, ir vykdant komercinių bankų priežiūrą. Dalis politikų, kai kurie bankų sektoriaus darbuotojai įrodinėjo, kad griežta bankų priežiūra prieštarauja laisvosios rinkos principams, kad pati rinka turėtų sureguliuoti bankininkystės problemas, kad, valstybei pasirinkus laisvosios rinkos kelią, už savo nesėkmes turi atsakyti patys rinkos dalyviai. Tokios nuostatos turėjo įtakos priimant komercinę bankininkystę reglamentuojančius teisės aktus: Seimas iki sutrinkant komercinių bankų veiklai pritarė ne visoms bankų priežiūrą griežtinančioms priemonėms.

Atsakingi bankų darbuotojai neturėjo šiuolaikinės bankininkystės praktikos ir įgūdžių, nesugebėdavo subalansuoti pinigų srautų. Bankininkystės verslui plačiai paplitus, susidarė kvalifikuotų kadro stygius. Keletas valstybinių bankų, niekada nedirbusių rinkos sąlygomis, gausybės reikalingų kadro parengti negalėjo. Todėl bankuose pareigas ėjo žmonės, neturintys reikiamo finansų valdymo srities išsilavinimo ir patirties.

Bankininkystėje didelę reikšmę turi gera reputacija, tačiau komercinių bankų ekstensyvos plėtros laikotarpiu ji tai nekreipta reikiamo dėmesio. Besikuriančių bankų stambiais akcininkais neretai tapdavo ūkio subjektai, kurie tikėjosi pasinaudoti bankais kaip pigiu lėšų šaltiniu. Jiems gana dažnai būdavo teikiamos lengvatinės ir net neapdraustos paskolos. Menkai veikianti bankų vidaus ir išorės kontrolė finansinio kapitalo lyderiams sudarė sąlygas savanaudiškai panaudoti surinktas lėšas. Jos neretai būdavo teikiamos grynaisiais pinigais kaip paskolos, nesilaikant nei norminių aktų, nei pačių bankų sukurtų vidaus taisyklių. Prisdengiant įvairiomis „komercinėmis paslaptimis“, būdavo išvengiama ir visuomenės kontrolės bei atsakomybės.

Galima nurodyti dar vieną priežastį, kuri iš dalies lėmė anksčiau išvardytas priežastis. Tai teisės aktų spragos ir teisinės bazės atsilikimas nuo bankų rinkos plėtros. Pavyzdžiui, 1991–1995 m. suteiktoms paskoloms apdrausti komerciniai bankai įkeisdavo klientų turtą, tačiau, neveikiant Hipotekos įstatymui (priimtas 1992 m.), tą patį turtą buvo galima įkeisti keliems bankams. Prasidėjus bankų bankrotams, pastebėta, kad užstatytas turtas jau įkeistas kitiems ūkio subjektams arba perleistas, o sandorių garantijų sistema visiškai nepatikima. Bankų padėtį labai pablogino pavėluotai priimti teisės aktai dėl specialiųjų atidėjimų abejotiniams aktyvams. Tokius atidėjimus reikėjo daryti nuo 1995 m. Jeigu atidėjimai būtų buvę daromi anksčiau, tada metų pabaigoje nebūtų susikaupęs didelis pelnas, kuris kaip dideli dividendai paskirstytas smulkiems akcininkams. Gavę didelius dividendus, tokie akcininkai visiškai nesidomėjo, kaip buvo valdomi komerciniai bankai.

Išvados

Apibendrinus straipsnyje išdėstytas mintis, galima daryti tokias pagrindines išvadas:

1. 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomą valstybę *de facto*, buvo intensyviai kuriama savarankiška finansų, pinigų ir bankų sistema. Šį procesą sunkino TSRS ekonominė blokada (1990 m. balandis–birželis) ir tai, kad Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, *de jure* nepripažino (iki 1991 m. rugpjūčio) tarptautinė bendrija. Neigiamos įtakos taip pat turėjo politinių partijų ideologinė trintis, socialinė įtampa ir nuomonių išsiskyrimas įgyvendinant nacionalinės bankininkystės koncepciją.

2. Lietuvoje, kaip ir kitose buvusiose komandinės ekonomikos šalyse, pereinamojo laikotarpio pradžios pokyčiai apėmė įvairių rūšių ekonominę veiklą, taip pat finansus ir bankininkystę. Pertvarkant planinį ūkį, iškilo pertvarkos, plėtros, finansinio nestabilumo sunkumų: svyravo nacionalinės valiutos kursas, infliacijos lygis. Dėl kainų liberalizavimo (1991 m.) ir užtrukusio nacionalinės valiutos įvedimo didėjo hiperinfliacija. Pereinamojo laikotarpio pradžioje nuolatos vykę Lietuvos banko ir Vyriausybės nesutarimai, nenuosekliai vykdoma bankų politika mažino valstybės ir jos ūkio stabilumą, silpnino centrinio banko nepriklausomumą ir jo veiklos efektyvumą, neigiamai veikė komercinių bankų veiklą.

3. Rinkos ekonomika pradėta kurti neturint sukaupto privataus kapitalo, savininkų sluoksnio ir kanalų, kuriais toks kapitalas galėtų būti investuojamas. 1991 m. prasidėjęs privatizavimas sudarė sąlygas kaupti privatų finansinį kapitalą, tačiau jis nuo pat pradžių domino nusikalstamas struktūras. Privatus kapitalas sudarė vis didesnę ne tik pramonės, prekybos įmonių, bet ir veikiančių bei steigiamų komercinių bankų akcinio kapitalo dalį. Komerciniai bankai tapo pagrindiniu kanalu, per kurį toks kapitalas buvo nukreipiamas investicijoms.

4. 1991–1993 m. stichiškai kūrėsi komerciniai bankai (1993 m. viduryje jų jau buvo 28). Komercinių bankų kūrimąsi lėmė labai pelningas, ypač pereinamojo laikotarpio pradžioje, prekybos ir įvairių paslaugų verslas, Lietuvos banko vykdoma liberali politika išduodant licencijas komercinių bankų veiklai ir maži steigiamo banko įstatinio kapitalo normatyvai. 1992–1994 m. su komerciniais bankais konkuravo smulkios, neretai finansinių „piramidžių“ pagrindu sukurtos kredito bendrovės, kurios siūlydavo dideles palūkanas ir taip pritraukdavo bei pasisavindavo daug juridinių asmenų ir šalies gyventojų turėtų grynųjų pinigų.

5. Lietuvos banko vadovybė, pereinamojo laikotarpio pradžioje pagrindinį dėmesį sutelkusi į komercinę veiklą, išleido iš akiračio komercinių bankų kūrimosi procesą, nepasirūpino, kad nacionalinė valiuta būtų įvesta laiku. Dėl to Lietuva prarado tarp kitų Baltijos šalių turėtas pirmaujančias pozicijas bankų sistemos pertvarkymo srityje. Lietuvos bankui nevykdant reikiamos priežiūros ir kontrolės, radosi ydinga komercinių bankų kūrimosi ir veiklos praktika, greitai laiku atvedusi į pirmųjų komercinių bankų žlugimą.

6. Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse VRE ir Baltijos šalyse, finansinius nuostolius, sukrėtimus, turėjusius skaudžių padarinių šalies gyventojams ir ūkio subjektams, pirmiausia (1994 m.) patyrė kredito bendrovės ir mažieji komerciniai bankai („Žemės bankas“, „Lietūkis“, „Sekundės bankas“ „Apus“, „Ateitis“ ir kt.). Pradėjus bankrotuoti finansines paslaugas teikiančioms kredito bendrovėms, pirmoji nepasitikėjimo ir indėlių atsiėmimo banga nukrypo į jas. Didžiųjų komercinių bankų griūtis prasidėjo po 1–2 metų.

7. Šalies komercinių bankų veiklos sutrikimai kulminaciją pasiekė 1995 m. gruodį, kai buvo paskelbtas moratoriumas dviem dideliems komerciniams bankams – AB LAIB ir AB „Litimpeks“ bankui. Dėl komercinių bankų veiklos sutrikimų šalies biudžetas patyrė ženklių nuostolių, bankų griūtis tiesiogiai paveikė apie 30, netiesiogiai – iki 70 procentų šalies ūkio subjektų. Stambiųjų bankų griūtis, nors ir neperaugusi į šalies bankų krizę, vis dėlto pakenkė Lietuvos ekonomikos ir finansų raidai, pakirto pasitikėjimą bankais šalyje ir užsienyje. XX a. paskutiniojo dešimtmečio bankų veiklos sukrėtimai Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos ir VRE šalyse, turėjo ir teigiamų pasekmių: bankų sektorius sustiprėjo, išlikę bankai veikė apdairiau, todėl gerokai sumažėjo blogų paskolų portfelis; valdžios ir valdymo institucijos sustiprino bankų priežiūrą.

8. Daugelio komercinių bankų žlugimo priežastys – sunkumai, kuriuos patyrė pereinamojo laikotarpio Lietuvos ūkis: pramonės gamybos ir prekybos apimčių mažėjimas, palūkanų normos svyravimas, bankų maržos mažėjimas, tarpbankinės konkurencijos didėjimas. Komercinių bankų veiklos sukrėtimams turėjo įtakos netinkamų įstatymų, taisyklių, normų taikymas ir jų netobulumas, neefektyvi audito, vidaus kontrolės ir bankų priežiūros institucijų veikla. Bankrotus iš dalies lėmė bankų vadovybės nesugebėjimas laiku prisitaikyti prie kintančios makroekonominės aplinkos, neprofesionalus bankų valdymas, neteisinga paskolų politika ir prasta verslo rizikos veiksmų analizė, Lietuvos banko, kaip paskutinio skolintojo, funkcijos apribojimas.

9. Komercinių bankų teisinė bazė 1990–1991 m. buvo kuriama stokojant konceptualaus pagrindimo. Teisinės bazės kūrimas atsiliko nuo bankų rinkos plėtos. Iki bankų veiklos sukrėtimų nacionalinės teisės normos dar negalėjo apsaugoti šalies bankų nuo jų veiklai gresiančių pavojų. Tai buvo neišvengiamas pereinamojo laikotarpio pradžios etapas. Tuo metu nelegalus kapitalas tapo teisėtu ir, kad ir kaip paradoksalu tai būtų, turėjo įtakos tolesnei ekonomikos raidai. Teisės aktai, reguliuojantys bankų veiklą, imti tobulinti tik kilus didžiųjų bankų griūčiai, tačiau kredito bendrovių ir smulkių bankų žlugimas jau buvo prasidėjęs gerokai anksčiau.

10. Pereinamojo laikotarpio pradžioje kuriant šalies bankininkystę, veikė planinio ūkio inertiškumas ir kartu buvo patiriama naujosios ekonominės sistemos įtaka. Tai lėmė pradinio laikotarpio bankų veiklos nepastovumą, primityvumą ir net ideologizuotumą.

Literatūra

- Adamkus V. 1997: *Likimo vardas Lietuva: apie laiką, įvykius, žmones*. Kaunas: Santara.
- Bagdonas E., Buškevičiūtė E. 1997: Pagrindinių Lietuvos finansinio tarpininkavimo sistemos institucijų veiklos analizė. – *Socialiniai mokslai. Vadyba* 2, 7–16.
- Bivainis J. 2001: Lyginamieji Lietuvos ekonomikos raidos vertinimai. – *Ekonomika* 54, 7–20.
- Brazauskas A. 1997: *Metinis Lietuvos Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko pranešimas, 1996*. Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarija.
- Brazauskas A. 2000: *Penkeri Prezidento metai*. Vilnius: Pradai.
- Buračas A. 1996: Lietuvos finansai ir bankininkystė: problemos ir perspektyvos. – *Lietuvos mokslas* 4(8), 83–101.
- Caprio G., Hunter W., Kaufman G. G., Leipziger D. M. (eds.) 1998: *Preventing Bank Crises: Lessons from Recent Global Bank Failure*. World Bank.
- Cesevičius D. 1995: *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940 m.* Vilnius: Academia.
- Čičinskas J. 1990–1991: *Ekonomikos teorija* 1–2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Dziobek C., van der Vossen J.-W. 1999: Banking Sector Reform. – *Transforming Financial Systems in the Baltics, Russia, and Other Countries of the Former Soviet Union*. International Monetary Fund.
- Enoch Ch., Gulde A.-M., Hardy D. 2002: *Banking Crises and Bank Resolution: Experiences in Some Transition Economies*. International Monetary Fund.
- Fleming A., Chu L., Bakker M. R. 1997: Banking Crises in the Baltics. – *Finance & Development* 34(1), 42–45.
- Gaidelis V., Snieška V. 2001: Pinigų iššvaistymo Lietuvos bankuose priežastys ir metodai. – *Inžinerinė ekonomika* 5, 34–37.
- Garbaravičius T., Kuodis R. 2002: Lietuvos finansų sektoriaus struktūra ir funkcionavimas. – *Pinigų studijos* 1, 18–47.
- Geralavičius V. 2000: Lietuvos ekonomika: pastarųjų metų pamokos. – *Ekonomika* 50, 95–113.
- Gyls P. 2002: Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. – *Ekonomika* 57, 53–61.
- Goldstein M., Turner P. 1996: *Banking Crises in Emerging Economies: Origins and Policy Options*. Bank for International Settlements.
- Gregorauskas M. 1960: *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Hefferman S. H. 1996: *Modern Banking in Theory and Practice*. New York, Chichester: Wiley.
- Jurgutis V. 1940: *Bankai*. Kaunas: Šviesa.
- Jurgutis V. 1996: *Pinigai*. Vilnius: Mintis.
- Kaminskas V. 1992: Vyriausybė – Lietuvos bankas: konflikto kronika. – *Mūsų birža* 2(51), 3.
- Katkus V. 2000: *Šiuolaikinės bankininkystės principai*. Vilnius: Lietuvos bankininkystės, draudimo ir finansų institutas.
- Konopliovas G. 1996: *Nuosavybės santykiai bankininkystėje: fenomenologijos ir inovacijų aspektai*. Vilnius: Technika.
- Kropas S. 2001: Centrinės bankininkystės konvergencija stojant į Europos Sąjungą. – *Pinigų studijos* 2, 5–14.
- Landsbergis V. 1997: *Lūžis prie Baltijos: politinė autobiografija*. Vilnius: Vaga.
- Leontjeva E. 1991: *Lietuvos pinigų-kredito sistemos reformos problemos*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
- Liekis A. 2000: Profesorius Kazimieras Antanavičius. Dokumentinė apybraiža. – *Lietuvos mokslas* 26.
- Lietuvos bankas 1990: *Laikinos komercinių bankų perregistravimo ir veiklos Lietuvos Respublikoje taisyklės*.
- Lietuvos bankas 1993a: *Lietuvos banko biuletėnis, 1993, 1*.
- Lietuvos bankas 1993b: *Lietuvos banko biuletėnis, 1993, 2*.
- Lietuvos bankas 1996a: *1995 metų ataskaita*.
- Lietuvos bankas 1996b: *Pirmojo 1996 m. pusmečio ataskaita*.
- Lietuvos bankas 1997a: *Lietuvos banko biuletėnis, 1997, 4*.
- Lietuvos bankas 1997b: *Lietuvos banko biuletėnis, 1996, 1*.
- Lietuvos bankas 1997c: *1996 metų ataskaita*.
- Lietuvos bankas 1999: *Bankų statistikos metraštis, 1998*.
- Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1990a: Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas (1990 05 08 Nr. I-196). – *Valstybės žinios* 14-395.
- Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1990b: Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymas (1990 10 16 Nr. I-676). – *Valstybės žinios* 31-747.

- Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba (LTSR AT) 1990c: Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Lietuvos banko įstatymas (1990 02 13 Nr. XI-3679). – *Valstybės žinios* 7-172.
- Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1991a: Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas (1990 07 30 Nr. I-425). – *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys* 1.
- Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1991b: Lietuvos Respublikos pinigų išleidimo įstatymas (1991 11 05 Nr. I-1949). – *Valstybės žinios* 33-896.
- Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas) 1991c: Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas (1991 02 28 Nr. I-1115). – *Valstybės žinios* 10-621.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993a: Lietuvos Respublikos įstatymas dėl ūkinių subjektų piniginių lėšų skolinimo fiziniams bei juridiniams asmenims (1993 07 23 Nr. I-226). – *Valstybės žinios* 31-714.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993b: 1 sesija, neeilinis posėdis, 1993 01 12.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993c: 1 sesija, 29 posėdis, 1993 01 21.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993d: 1 sesija, 31 posėdis, 1993 01 26.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993e: 2 sesija, 1 posėdis, 1993 03 10.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993f: 2 sesija, 3 posėdis, 1993 03 16.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993g: 2 sesija, 7 posėdis, 1993 03 23.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993h: 3 sesija, 23 posėdis, 1993 10 19.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993i: 3 sesija, 25 posėdis, 1993 10 21.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993k: 3 sesija, 33 posėdis, 1993 11 11.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1993l: 3 sesija, neeilinis posėdis, 1993 11 17.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995a: Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl akcinių bendrovių Lietuvos akcinis inovacinis bankas ir „Litimpeks“ bankas“ (1995 12 29 Nr. I-1164). – *Valstybės žinios* 107.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995b: Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodekso papildymo ir pakeitimo (1995 12 29 Nr. I-1166). – *Valstybės žinios* 107.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995c: Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo papildymo (1995 12 29 Nr. I-1165). – *Valstybės žinios* 107.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995d: Lietuvos Respublikos įstatymas dėl priemonių komercinių bankų likvidumui palaikyti (1995 12 21 Nr. I-1155). – *Valstybės žinios* 104-2326.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995e: Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl neatidėliotinių priemonių bankininkystės problemoms spręsti (1995 12 29 Nr. I-1167). – *Valstybės žinios* 107.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1995f: 7 sesija, 53 neeilinis posėdis, 1995 12 28.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1996a: 7 sesija, 55 neeilinis posėdis, 1996 01 09.
- Lietuvos Respublikos Seimas (LRS) 1996b: 7 sesija, 62 neeilinis posėdis, 1996 01 22.
- Lietuvos Respublikos Seimas 2001: Lietuvos Respublikos Lietuvos banko įstatymas (2001 03 13 Nr. IX-205). – *Valstybės žinios* 28-890.
- Mayer T., Duesenberry J. S., Aliber R. Z. 1995: *Pinigai, bankai ir ekonomika*. Vilnius: Alma littera.
- Martišius S. 1997: Tarpukario Lietuvos ekonominė mintis pinigų teorijos ir politikos klausimais. – *Pinigų studijos* 2, 28–42.
- Meškauskas K. 1994: *Lietuvos ūkis 1940–1990*. Vilnius: Poligrafinių paslaugų įmonė.
- Mishkin F. S. 1998: *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Addison-Wesley.
- Mundrys V., Jansonas E. 1996: „Privačių“ šalies bankų kūrimosi pradžiamokslis. – *Diena* 14.
- Nausėda G. 1999: Nacionalinės valiutos atsisakymas: privalumai ir trūkumai. – *Pinigų studijos* 2, 17–24.
- OECD 2000: *OECD ekonominės apžvalgos, 1999–2000. Baltijos šalys: regioninė ekonominė analizė*. Vilnius: Diemedis.
- Povilaitis B. 2002: Atkurto Lietuvos banko veiklos 1990–2002 m. trumpa apžvalga. – *Pinigų studijos* 3, 94–114.
- Prunskienė K. 1992: *Užkulisiai*. Vilnius: Politika.
- Rakauskienė O. G. 1998: Gyventojų sutaupų problema: mikro- ir makroaspektai. – *Pinigų studijos* 4, 39–53.
- Ramonas K. 2002: Komerciniai bankai ir jų priežiūros raida Lietuvoje. – *Pinigų studijos* 3, 5–26.

- Rimka A. 1933: *Socialekonominė statistika: teorija ir metodai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Rostowski J. (ed.) 1995: *Banking Reform in Central Europe and the Former Soviet Union*. Budapest: Central European University Press.
- Rudekienė B. 1994: Lošimas be taisyklių. Pralaimi visi. – *Lietuvos aidas* 101.
- Rutkauskas A. V. 1998: *Finansų rinkos ir institucijos*. Vilnius: Technika.
- Survey 1997: Banking in Emerging Markets. – *The Economist* 12, 5–48.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994–1995: *Lietuvos statistikos metraštis*.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996a: *Lietuvos ekonomikos apžvalga. 1996 m. gegužė*.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996b: *Lietuvos Respublikos valstybinio valdymo įstaigų ir finansinių įmonių finansai 1995 metais*.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997: *Finansinių įmonių finansai – 1996*.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998: *Finansinių įmonių finansai – 1997*.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001: *Lietuvos statistikos metraštis*.
- Šalčius P. 1935: *Ekonominės doktrinos: istorija, tekstai*. Kaunas: Raidė.
- Šimėnas A. 1996: *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. Vilnius: Pradai.
- Šleževičius A. 1998: *Tarp Scilės ir Charibdės*. Vilnius: Gairės.
- Terleckas V. 1992: *Lietuvos banko pradžios istorija*.
- Terleckas V. (red.) 1995: *Lietuvos bankas 1990–1995*. Lietuvos bankas.
- Uosis S. 1988: *Finansų ir kredito sistemų pertvarkymas*. Vilnius: Žinija.
- Vainauskienė B. 2003: *Skandalingoji lito istorija*. Vilnius: Lietuvos rytas.
- Vasiliauskaitė A. 1997: *Bankų valdymo problemos besivystančioje finansų sistemos aplinkoje. Ekonomika. Gamtosauga. Mokesčiai* (Respublikinės teorinės-praktinės konferencijos medžiaga). Kaunas.
- Vasiliauskas A., Vilkas E. 2002: Lietuvos ekonomikos plėtros ilgalaikė strategija: metodologiniai principai ir strateginiai sprendimai. – *Pinigų studijos* 4, 5–19.
- Vaškelaitis V. 2003: Pinigai: komerciniai bankai ir jų rizikos valdymas. – *Lietuvos mokslas* 43.
- Vetlov I. 2002: Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai. – *Pinigų studijos* 2, 24–44.
- Vinkus M. 2004: *Lito užkulisiai. Kęstučio Lyniko vaidmuo atkurto lito istorijoje*. Lietuvos bankas.
- Žilėnas A. 1971: *Tarybinių finansų raidos bruožai ir kai kurios šiuolaikinės jų problemos*. Vilnius: Mintis.

Gauta 2004 m. lapkričio mėn.

Priimta spaudai 2004 m. gruodžio mėn.

Summary

EXTENSIVE DEVELOPMENT AND FALL OF LITHUANIAN COMMERCIAL BANKS (1991–1996)

Linus Šadžius

After the restoration of independence (on 11 March 1990), during the existence of the state *de facto*, an independent financial, monetary and banking system underwent intensive development. The process was complicated by the economic blockade of Soviet Union (April – June 1990) and repudiation of Lithuania as an independent state *de jure* by the international community (until August 1991). It was also influenced adversely by the ideological friction among the newly formed parties, by the social tension and difference of opinions in the implementation of the concept of national banking.

From the very first days of the transitional period, the right of independent management was transformed into the duty of quality management, which prompted the creation of a long-term economic, social and political development model of

the country, capable of involving everyone in the process, of assuring the rise of the welfare of the people, of basing relations on law, not force. The state had to solve serious problems: to strengthen statehood, to implement the state management reform, to create a democratic legal system. Principles of market economy were introduced, i. e. state economic planning was abolished, national economy was privatized, free competition was allowed, and the liberalised economy was opened to the international market. Each person or association of persons was legally ensured the right to conduct a legal business. All these acts had to be performed in the complicated internal and external political circumstances.

The systemic changes, which started during the transformation of the economic system, in Lithuania, just like in other countries of the former command economy, embraced different branches of the economy, including finance and banking. The reformation of the planned economy in Lithuania faced the difficulties of reformation, development, financial instability, i. e. the national currency exchange rate and the level of inflation were fluctuating. The liberalisation of prices in 1991, together with the drawn-out period of launching of national currency, resulted in hyperinflation. Continuous conflicts between the Bank of Lithuania and the Government at the beginning of the transitional period, as well as their inconsistent policy, did not provide stability to the state, economy, they suppressed the independence of the central bank and its effectiveness, and had a negative impact on the activities of commercial banks.

The creation of the market economy was started without any accumulated private capital, in the absence of the sector of owners. The privatisation, which started in 1991, capacitated the formation of the national financial capital, which was entangled with the interests of criminal structures from the very beginning. The portion of private capital was gradually growing in the capital stock structure of industrial and manufacturing enterprises, as well as in the capital of the existing and newly established commercial banks. Commercial banks became the main channel for the allotment of private capital for investment.

The period from 1991 to 1993 was characterized by spontaneous establishment of commercial banks (by mid-1993 as many as 28 banks had sprung up). The establishment of banks was determined by highly profitable trade and services, particularly at the beginning of the transitional period, by the liberal policy of the Bank of Lithuania in issuing banking licenses, as well as by low authorized capital requirements for the establishment of banks. In 1992–1994, different small credit companies, which were often established on the “financial pyramid” basis, competed with commercial banks and offered high interest rates, thus attracting and embezzling large amounts of money from legal persons and the population.

The management of the Bank of Lithuania, which seemed concentrated on the commercial activities at the beginning of the transitional period, in fact left the process of the establishment of commercial banks and timely launch of the national currency out of sight. As a consequence, Lithuania lost the previously held leading position in this field, in the field of reconstruction of the banking system, as compared with the other Baltic States. Without the necessary supervision and control on the part of the Bank of Lithuania, a perverse practice of establishment and activities of commercial banks was emerging, which soon led to the collapse of the first commercial banks.

In Lithuania, just like in other post-communist CEE and Baltic countries, financial losses as well as bigger or smaller shocks (the grievous consequences of which were soon felt by the population and the businesses) were first experienced in 1994, in addition to the credit companies, by small commercial banks (*Žemės bankas, Lietūkis, Sekundės bankas, Apus, Ateitis*, etc). As a result, due to the bankruptcy of credit companies providing financial services, a wave of mistrust and

withdrawal of deposits was directed towards them. The fall of the major commercial banks started in 1–2 years.

The peak of the disarray of the activities of commercial banks came in December 1995, when two major commercial banks – LAIB and LITIMPEKS – were put under a moratorium. The national budget suffered substantial losses because of the disorder in the activities of commercial banks; the collapse of the banks influenced about 30 percent of business entities directly and up to 70 percent indirectly. The collapse of the big banks, while not resulting in an overall national banking crisis, harmed the development of the Lithuanian economic and financial system and undermined the confidence in banks for some time both in the country and outside. However, notwithstanding the negative outcomes of the fall of banks, the banking shocks (like in other Baltic and CEE countries in the 20th century) also had positive consequences, i. e. the banking sector grew stronger as the remaining banks had to become more precautionous, and the portfolio of bad loans became smaller and the authorities and management institutions enhanced banking supervision.

The reasons why most of the commercial banks collapsed were the difficulties experienced by the Lithuania economy during the transitional period, i. e. the decline manufacturing and trade, fluctuations of the interest rate, declining bank margins and growing competition. The shocks experienced by the commercial banking system were affected by inefficient laws, regulations, standards, audit, internal control and activities of the supervisory authorities. Bank bankruptcies were determined by the inability of bank managers to adapt to the changing macroeconomic environment in due course, unprofessional management of banks, wrong lending policies and poor analysis of the business risks, and by restriction of the functions of the Bank of Lithuania as the lender of last resort.

The legal basis for commercial banking was created in the pre-crisis period with insufficient conceptual grounding, and lagged behind the development of the banking market. In the pre-crisis period the norms of the national law were not capable of restricting such development of the banking system. The start of the transitional period involved an unavoidable stage of the legalisation of illegal capital, which, paradoxical as it may seem, brought about further development of the economy. The improvement of banking regulation accelerated only after the fall of some major banks, although the fall of credit companies and small banks had started much earlier. Inefficient supervision of credit institutions at the pre-crisis period by the Bank of Lithuania was greatly influenced by the liberalism actively promoted in business, which negated the interference of public authorities in private business. It was also reflected in the banking system, both in the adoption of legislation regulating commercial banking, and in the supervision of commercial banks. The prevailing attitude was that tight supervision of banks contradicts the principles of free market, that the market itself should deal with the banking problems once the nation has opted for the free market; therefore, the market participants should be responsible themselves for their failures.

In general, at the beginning of the transitional period, during the pre-crisis period, the national banking system formed and developed under the weight of the inertia inherited from the previous planning system and under the influence of anchoring (often insufficiently motivated) and development of the new economic system. All these factors determined the instability and primitive nature, and, in some cases, ideological footing (e. g. replacements of the Chairman of the Board of the Bank of Lithuania) of the banking system in the initial period.